

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

Ал-Хоразмий номли Урганч Давлат Университети

САНЪАТ ФАКУЛЬТЕТИ

401-курс Амалий санъат (Касб таълими) йўналиши битирувчи талабаси

Абдуллаева Сурайёнинг

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Мавзу: “Жахон тасвирий санъатидаги оқимлар”

Илмий раҳбар:

Полвонов.Р.К

Илмий раҳбар:

Полвонов.Р.К

УРГАНЧ 2010-11. й.

УРГАНЧ 2010-11. й.

Мавзу: “Жаҳон тасвирий санъатидаги оқимлар”

МУНДАРИЖА

КИРИШ:

(Мавзунинг долзарблиги манбалар тахлили мақсад ва вазифалар)

I-боб . ТАСВИРИЙ САНЪАТДАГИ ОҚИМ ВА ЙЎНАЛИШЛАР

1.1. Тасвирий санъат ҳақида тушунча.

1.2. Ҳозирги замон жаҳон тасвирий санъати оқим, ҳамда йўналишларнинг
ривожини

1.3. Жаҳоннинг буюк рассомлари ижодининг ўзига хос жихатлари
.....

II-боб. МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОН ТАСВИРИЙ САНЪАТИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2.1 Мустақиллигимизнинг дастлабки даврида рассомларнинг ижодий
изланишлари, тарихий, маданий ва ахлоқий қадриятлар, янгиланиш
тамоиллари, янгича бадиий талқинлари

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

Мавзуга тегишли иллюстрациялар.

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги

Мен ўз Битирув малакавий ишимни тасвирий санъат тарихи фанидан “Жахон тасвирий санъатидаги оқимлар” мавзусида танладим. Бундан асосий мақсадим ўқувчиларга тасвирий санъатнинг тарихининг бутун жахонга машхур булган ажойиб санъат намуналарини ўргатиш билан биргаликда ҳозирги кунда тасвирий санъатдаги янги оқим ва йўналишларни келгусида ўқувчиларга ўргатиш, замон билан ҳамнафас тарбиялаш аниқлашдан иборатдир. Мамлакатимиз келажаги сўзсиз кадрлар тайёрлаш билан бевосита боғлиқ. Янгича фикрлайдиган, замонавий билимларга эга бўлган баркамол авлодни тарбиялаш, ташкилотчи ва зукко кадрларга эга бўлиш учун, таълим - тарбия тизимини тубдан ўзгартириш, уни давр талаби даражасига кўтариш, жамиятимизнинг, ҳар биримизнинг олдимиздаги энг муҳим вазифалардан бири бўлмоғи керак.

Битирув малакавий ишининг долзарблиги шундаки, бутун жахоннинг тарихи, кадриятлари, илм-фан маданияти дурдоналарини тасвирий санъатидаги оқимларни ҳар томонлама илмий урганиш ва таҳлил этиш гоят муҳимдир. Жумладан, ёшларга таълим-тарбия беришда маданиятимиз, кадриятларимиз, миллий санъатимиз намуналаридан, ота-боболаримиз томонидан яратилган ва бутун жахонга машхур булган ажойиб санъат намуналаридан кенг фойдалан билан биргаликда ҳозирги кунда тасвирий санъатдаги янги оқим ва йўналишларни ўргатиш, замон билаишн ҳамнафас тарбиялаш куннинг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар таҳлили

Битирув малакавий иши давомида бир канча адабиётлардан фойдаландим. Н. Абдуллаевнинг “Санъат тарихи”¹ номли ўқув қўлланмасининг 1-2-том² Олий ўқув юртларининг 5140700 - Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси бакалавр таълим йўналиши талабалари учун мўлжалланган.

Ушбу қўлланма тасвирий ижоднинг асоси бўлган ва рассом-педагог тайёрлашда муҳим ўқув предмети ҳисобланган композицияга бағишланган. Қўлланмада муаллиф предметнинг ривожланиш тарихини, тасвирий санъатнинг барча тур ва жанрларида композициянинг асосий қонунларини қўлланилишини ҳар томонлама ва тушинарли ёритиб беради. Шунингдек, ҳар бир боб якунида ушбу фаннинг ўқув дастурига мос ҳолда амалий-аудиториявий машқлар ва уй вазифалари бажариш режаланади, уларни бажариш юзасидан услубий маслаҳатлар берилади. Қўлланмада таниқли ва машҳур рассомларнинг етук асарлари репродукциялари ва талабаларнинг ижодий ишларидан намуналар берилган.

Қўлланмадан акедемик лицей, коллежларнинг тасвирий санъат йўналиши талабалари ва ўрта мактаб тасвирий санъат ўқитувчилари ҳам фойдаланишлари мумкин. Норсаид Ойдиновнинг. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар³.-Тошкент: Ўқитувчи, 1997

Битирув малакавий ишимни амалий кисмини ёритиб беришда менга Норсаид Ойдиновнинг “Рассом – ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари”⁴ монографиясидан ҳам кенг фойдаландим. Монография Тошкентда

¹ Н. Абдуллаев. “Санъат тарихи”: I-том. Т., “Ўқитувчи”. 1986-й.

² Н. Абдуллаев. “Санъат тарихи”: II/1-том. Т., “Ўқитувчи” 1986-й.

³ Н. Ойдиновнинг. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар .-Т., “Ўқитувчи”, 1997

⁴ Н.Ойдинов. “Рассом – ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари” Т..., “Ўқитувчи” нашриёти. 1997-йил.

“Ўқитувчи” нашригида 1997-йили чоп этилган. Ушбу монографияда тасвирий санъатни илмий педагогик жихатдан ўрганишнинг назарий асослари, ҳамда рассом – ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари ҳақида маълумотлар ва намуналар берилган. Монография илмий тадқиқотчилар ва тасвирий санъат соҳасидаги педагогларга мўлжалланган.

Мазкур дарслик олий ўқув юртларида тасвирий санъат ўқитувчилари тайёрлайдиган факултетларнинг талабалари учун мўлжалланган бўлсада, ундан олий ва ўрта махсус ўқув юртларининг бошланғич таълим методикаси факултет ва бўлимлари талабалари, умумий ўрта таълим мактабларининг тасвирий санъат ўқитувчилари бемалол фойдаланишлари мумкин.

Яна шунингдек илмий раҳбарим Р.Полвановнинг “Тасвирий санъатнинг умумий тарихи”⁵ фанидан маърузалар матнидан ҳам фойдаландим.

⁵ Р. Полвановнинг “Тасвирий санъатнинг умумий тарихи” маъруза матни. Урганч-2009.й.

1-бoб . ТАСВИРИЙ САНЪАТДАГИ ОҚИМ ВА ЙЎНАЛИШЛАР

Тасвирий санъатнинг тур ва жанрлари

Санъат, тасвирий санъат хақида

Тасвирий санъат илм-фан каби дунёни, ҳаётни, табиатни, халқлар тарихини билишга хизмат қилади. Тасвирий санъатнинг пайдо бўлиши ибтидоий жамоа даврига бориб тақалади. Бу вақтда кишилар воқеаларни, одам ва хайвонларни тошларга тасвирини чизиб, уларни кесиб турли кўриниш ва мазмунда хайкаллар ясаганлар. қадимдан кишилар санъат, табиат ходисалари ва кишиларнинг ўзаро муносабатлари, фаолиятларига, хулқига ижобий таъсир кўрсатади деб ҳисоблаганлар.

Шу қатори тасвирий санъат асарлари кишиларга катта куч билан таъсир кўрсатиш имкониятига ҳам эга. Кишилар тасвирий санъат асарларини томоша қилиш орқали уларда ифодаланган гўзалликни кўриш орқали ўз ҳаётига ана шундай гўзалликни киритишга ҳаракат қиладилар, асарлардаги қаҳрамонона ҳаракатларни кўриб уларга ўхшашга интиладилар. Санъат асарларидаги хунук воқеалар, ҳаракатларни кўриш орқали улардан жирканадилар.

Айниқса, тарихий жанрдаги санъат асарларини томоша қилганда ўша даврдаги табиат манзаралари, нарсалар, кишилар ҳаёти, меҳнат ва жанг қуроллари, уларнинг кийимлари, урф-одатлари билан танишадилар, қурилишлар, бинолар ҳақида тасаввурга эга бўладилар.

Рассомлар ўз асарларида ҳаётни қандай кўрсалар ўшандай эмас, балки ундаги характерли кўринишларни танлаб оладилар, керакмас иккинчи даражали кўринишларни тушуриб қолдирадилар, муҳимларини бўрттириб кўрсатадилар. Танишиш ва бўрттириш орқали рассомлар нарса ва ходисаларни кишиларнинг тафаккури ва ҳиссиётларига самарали таъсир кўрсатишга эришадилар. Рассом борлиқни шунчаки биладиган шахс эмас, балки у бой тасаввур ва тафаккур қилиш қобилиятига эга бўлган кишидир. У ўз ижодида борлиқни шунчаки акс эттирибгина қолмай, балки унга асосланган ҳолда нималарнидир ўйлаб топади, тасаввур этади ва тўқийди. Энг муҳими санъат асарлари ўз мазмунида

борлиқни акс эттирибгина қолмасдан, у рассомнинг ғояларини ифодалайди, уни бойитади, Шу билан бирга бундай асарлар томошабинга эмоционал таъсир кўрсатиш кучига ҳам эгадир.

Рангтасвир асарлари бажарилиш техникаси жиҳатдан турли-туман бўладилар. Улар мой бўёқли, темперали, фрескали,

Рангтасвирнинг қуйидаги турлари мавжуд: 1. Дастгоҳли рангтасвир. 2. Монументаль рангтасвир. 3. Миниатюра рангтасвири. 4. Декоратив рангтасвир. 5. Театр-декоратив рангтасвири.

Дастгоҳли рангтасвир деганда рассомларнинг махсус асбоб-дастгоҳ (мольберт) ёрдамида ишлайдиган сувратлари тушунилади. Дастгоҳли рангтасвир асарлари унча катта бўлмаган ўлчовда юқорида қайд қилиб ўтилганидек мато, картон, ойна, фанер каби текис юзали материалларга мозаикали, витражли, акварелли, гуашли, пастелли ҳисобланадилар.бўёқлар билан ишланади. Дастгоҳли рангтасвирда кўпинча мойли ва акварель бўёқлар қўлланилади.

Монументал рангтасвир атамаси монументал (махобатли), яъни катта ўлчовдаги, рангтасвир маъносини англатади ва у кўпинча биноларнинг ички ва ташқи деворларига темпера бўёқлари билан ишланади.

Монументал рангтасвир асарларининг фреска, мозаика, витраж, панно каби турлари мавжуд.

Фрескалар асосан бино деворларига, паннолар эса матоларга бўёқлар билан ишланади.

Мозаика-турли табиий ва ташландиқ материаллар-рангли ойна парчалари, тошлар, синтетик материаллардан бино деворларига ёки текис материаллар устига ишланади.

Витраж эса биноларнинг деразалари, эшиклари, ойналари устига бўёқлар ёрдамида ишланади. Витражлар уй ичкараси ва ташқарисидан ҳам бир хил кўринади.

Минатюра (мўъжаз) рангтасвири) деганда бежирим, жуда кичик, жажи, нозик санъат асарлари тушунилади. Миниатюра рангтасвири ўрта асрларда китоб беаги билан боғлиқ ҳолда ривож топди. У китоблардаги бош, якуний безак, зарҳал ҳарф, иллюстрациялардан иборат бўлган. Рангтасвирнинг бу тури Шарқда, шу катори Моварауннаҳрда катта шухрат қозонди. Ҳозирда у мустақил санъат тури сифатида нафақат китобларни, балки қутича, носковок кабиларни безатишда ҳам қўлланилмоқда. Шунингдек, у катта бўлмаган ўлчовда мустақил санъат асари сифатида ҳам тайёрланмоқда.

Декоратив рангтасвир асарлари мустақил амалий аҳамият касб этиб, у биноларни ички ва ташқи деворларни безатишда қўлланилади. Улар панно шаклида шунингдек, қутича, паднис, сандиқ, шкафларни безатишда қўл келади. Бино ичини безатишга хизмат қиладиган нақшлар, фризлар, намоён каби майда элементлар ҳам декоратив рангтасвирга киради.

Театр декоратив рангтасвири спектакл декорациялари, унда ишлатиладиган грим, бутафорлар билан боғлиқ. Улар театр рассоми томонидан тайёрланиб, спектакл мазмунини томошабин томонидан кенг ва чуқурроқ англаб етишга ёрдам беради. Бу безакларда рассомлар сахнадаги ёруғлантириш ва рангларни ҳисобга олиб тасвирилайдилар. Спектакл безаклари воқеа содир бўлаётган жой, давр, муҳит юзасидан томошабин тасаввурларини кучайтиради, уни идрок этишни осонлаштиради ва фаоллаштиради.

Тасвирий санъат назарияси ва амалиётида академик рангтасвир ибораси ҳам ишлатилади. Академик рангтасвир асосан ўқув жараёнида фойдаланалидиган кўргазмали рангтасвир ишларини назарда тутати.

Ҳайкалтарошлик. рангтасвир каби ҳаётий воқеа ва ходисаларни турли услуб ва тасвирлаш техникаси ва материаллар ёрдамида ифодалайди. Ҳайкалтарошликда тош, метал, гипс, ёғоч, воск (мўм), сим каби материаллар кенг қўлланилади. Ҳайкалтарошлик асарлари кесиш, ёпиштириш, улаш ва ўйиш, қуйиш орқали бажарилади.

Хайкаларни икки тури мавжуд бўлиб, уларнинг биринчиси тўлиқ юмалок хайкаллар иккинчиси рельефли хайкаллардир. Юмалок хайкалларни ҳар томондан кўриши мумкин бўлса, рельефни фақат бир томондан, яъни олдиндан кўрилади. Рельефлар текислик устига ишланиб, қисман бўртиб чиққан бўлади.

Рельефни икки хили бўлади:

1. Барельефда

тасвирнинг қалинлиги ярмидан кам бўртиб чиққан бўлади. 2. Горельефда эса унинг қалинлигининг ярмидан кўпроғи бўртиб чиққан бўлади.

Хайкалтарошликда маълум миқдорда ранг ҳам қўлланилади. Сўнгги йилларда мўм (воск) хайкаллар ишлай бошланди. Бунда рангли мўмлардан тўлиқ фойдаланилмоқда.

Хайкаллар шакл ва мазмун жиҳатдан реалистик, декоратив ва абстракт йўналишларда бўлади.

Реалистик хайкалларда одам, хайвон ва бошқалар ҳақиқий кўринишда тасвирланса, декоратив хайкалларда улар стилизациялашган, яъни шакл, ўлчов, пропорция ва бошқа жиҳатдан маълум миқдорда ўзгартирилиб ифодаланади. Абстракт хайкалларда тасвирланувчилар шакл, мазмун, ўлчов ва бошқа жиҳатлардан мовхумлаштирилган ҳолда тасвирланади.

Хайкалтарошлар ўз фаолиятларида қуйидаги асбоблардан фойдаланадилар: махсус дастгоҳ, болға, стек, болта, циркуль, искана в.б. Исканаларнинг тўғри бурчакли, учбурчакли, трапеция бурчакли, ёйсимон чуқур шакл берувчи турлари бўлади. Шунингдек, хайкал лойи устидаги ортиция қисмини тортиб олиш учун қаттиқ симдан тайёрланган доира, эллипс, учбурчак, тўртбурчак, трапеция шаклидаги сидирғичлар қўлланилади. Шунини ҳам қайд қилиш лозимки, исканалар турли ўлчовда, тузилишда ва шаклда бўладилар.

Хайкалтарошликнинг дастгоҳли, монументал, ёдгорлик (мемориал), декоратив ва монументал-декоратив турлари мавжуд.

Дастгоҳли хайкалтарошлик ибораси хайкалларни махсус асбоб (дастгоҳ)га ўрнатиб ишланганлигидан келиб чиққан. Бундай хайкаллар мустақил амалий

аҳамият касб этиб улар жамоат бинолари ва уй-жойларнинг ички қисми, шунингдек, истирохат боғлари, музей ва кўргазма заллари учун мўлжаллаб яратилади.

Дастгохли ҳайкалларнинг характерли хусусиятларидан яна бири, уларни тасвирланаётган нарсаларни ҳақиқий ўлчовида ёки ундан кичик бўлишлигидадир.

Дастгохли ҳайкалтарошлик асарлари яқиндан кўришга мўлжалланган бўлиб, унда портрет асосий ўрнини эгаллайди. Ҳайкалтарошликда образни фақат калла қисмини тасвирланганда уни бюст дейилади. Агарда уни бўйи-басти билан тасвирланса уни фигурали портрет деб юритилади. Шунингдек, ярим фигурали портретлар ҳам бўлади.

Маҳобатли ҳайкалтарошлик ибораси монументал, яъни йирик, маҳобатли ҳайкал маъносини англатади. Улар майдон ва кўчаларга кенг халқ оммаси учун мўлжаллаб ўрнатилади. Бундай ҳайкаллар тарихий воқеалар ёки алоҳида машҳур шахсларни номларини абадийлаштириш мақсадида ўрнатилади. Монументал ҳайкаллар узоқдан кўришга мўлжалланган бўлиб умумлаштирилган тарзда атроф-муҳит билан боғлиқ ҳолда яратилади. Монументал ҳайкалтарошликнинг кўринишларидан бири монументал-декоратив ҳайкалтарошликдир. Улар монументал ҳайкалтарошлик асарлари каби кенг халқ оммаси учун мўлжалланган бўлиб кўпроқ безак вазифасини бажаради.

Маҳобатли-декоратив ҳайкаллар кўча ва майдонларни, бино ва истирохат боғларини, фонтанларни безатишда ишлатилади.

Улар одам, хайвон, балиқ, қуш тасвирида акс эттирилади. Бундай ҳайкаллар йирик ўлчовда бўлганлиги сабабли, уларни узоқдан кўришга мўлжаллаб яратилади. Уларнинг умумий ўлчови ва ҳажми унинг пропорциялари теvarак-атроф, табиат ва биноларга мослаб ва боғлаб ишланади.

Маҳобатли-декоратив ҳайкаллар маҳобатли бўлсада улар ҳам тўлиқ ҳажмли ва релефли қилиб ишланиши мумкин.

Пластик ҳайкалтарошлик-ҳайкалтарошликнинг бир тури сифатида монументал ҳайкалларда, ёдгорлик ҳайкалларда, шунингдек биноларнинг ички ва ташқи безак ишларида ишлатилади. Улар ўлчов жиҳатдан майда бўлиб, мустақил амалий аҳамият ҳам касб этади. Махсус лойдан ишланадиган кичик ўлчовдаги ўйинчоқ ҳайкалчалар ҳам пластик декоратив ҳайкаллар ҳисобланади.

Уни кичик-пластика деб ҳам аташади. Ўзбекистонда ҳайкалтарошликнинг бу турида уста кулоллардан Х.Раҳимова, У.Жўракулов, А.Мухторов каби халқ кулол усталари самарали меҳнат қилганлар.

Декоратив ҳайкалтарошликнинг яна бир тури борки улар майда ўлчовдаги метал, мрамор, ёғоч, суяк, чинни каби материаллардан ишланади. Улар ҳам декоратив, ҳам реалистик тарзда ишланиши мумкин. Бундай ҳайкаллар китоб жавонлари, ёзув столларини безатади.

Графика. графика-лотинча сўз бўлиб, “ёзаман, расм ишлайман” деган маънони билдиради ва тасвирий санъатнинг турларидан бири ҳисобланади. Графиканинг турларидан бири гравюралар. Гравюра французча сўз бўлиб, “кесиш” маъносини билдиради. Бунда расмлар қаттиқ материалларга чизиш ва кесиш орқали бажарилади. Бу расмлар аввало металл, ёғоч, линолеум, тош каби материалларда ишланиб, кейин ундан қоғозга кўп тиражда кўчирилади. Металлда тайёрланадиган гравюрани офорт, ёғочдагисини ксилография, ленолиумдагисини линогравюра, тош орқали тайёрланадиганини эса литография деб юритилади. Графика асарларининг қўлланиш соҳалари бекиёс кенгдир. Хусусан, эстамп, китоб иллюстрациялари, плакат, почта маркалари, газета-журнал безаклари, карикатуралар, (ҳажвий расмлар) этикетка ва упаковкалар, театр ва кино афишалари, йўл ва товар белгилари, ташкилот ва муассасаларнинг иш бланкалари шулар жумласидандир.

Китоб графикасининг ватани Шарқ ҳисобланиб. ХУ-ХУІІ асрларда бу соҳада шарқ мусаввирларидан Камолиддин Беҳзод, Маҳмуд Музаххиб, Муҳаммад Мурод Самарқандий, Султон Муҳаммад, қосим Али, Абдулло кабилар бу соҳада шуҳрат қозонган бўлсалар, ХХ асрда Ўзбекистонда И.Икромов,

Б.Кедрин, О.Ошейко, қ.Башаров, Т.Муҳамедов, М.Криакидилар ижод қилдилар.

Графиканинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири бу унинг катта ўлчовда бўлмаслиги ва буёқлар сонининг чегараланганлиги ҳисобланади. Шунинг учун ҳам графика асарларида фақат чизик ёки тўқ доғ иштирок этади. Баъзан график тасвирлар рангли бўлади.

Санъатнинг бу турида айрим графика асарлари катта ўлчовда ва кўп нусхада тайёрланадилар ҳамда улар катта тарбиявий вазифаларни бажарадилар. Бу плакатлардир.

Графика санъатида эстамп катта ўринни эгаллайди. Эстамп французча сўз бўлиб, штамплаш маъносини билдиради.

Эстамп яратиш учун аввало тасвир махсус асбоблар билан қаттиқ материалга (тош, ёғоч, линолеум) ўйиш орқали туширилади. Сўнгра ўйилган материал устига бўёқ берилади ва ундан қоғозга тасвир олинади.

Эстампга шу нарса ҳарактерлики, гравюра босмадан чиқанидан сўнг рассом унга баъзи бир тузатишлар киритади ва асар тагига рассом ўз имзосини қўяди.

Графика техникасининг кенг тарқалган турларидан бири иллюстрация лардир.

Карикатура ҳам графиканинг бир тури ҳисобланади. Унда ҳаётдаги айрим салбий ҳодиса ва кўринишлар, шахслар образи ҳажвий ёки ҳазил тарзда расмлар орқали тасвирланади.

Графиканинг кенг тарқалган турларидан яна бири реклама, афиша, этикетика, упаковка ҳисобланади. Газета, журнал графикаси ҳам шрифтлар билан боғлиқ бўлиб, амалиётида кенг қўлланилади.

Ўзбек графикасида самарали меҳнат қилган рассомлардан яна бири Т.Муҳамедовдир. У асосан ўзбек халқ эртакларига ниҳоятда жозибали иллюстрациялар ишлаб, катта шуҳрат қозонди. Унинг энг муваффақиятли

ишларидан бири “Насриддин Афанди ҳақидаги латифалар” номли китобга ишлаган “Эшакни ўқишга ўргатиш” номли иллюстрациясидир.

1.2. ТАСВИРИЙ САНЪАТНИНГ ЖАНРЛАРИ

Тасвирий санъатда манзара, турмуш, натюрморт, портрет, тарихий анимал, афсонавий, марина, ню, интерьер жанрлари мавжуд. Жанр рассом нимани тасвирлаётганлигига қараб белгиланади. Масалан, одам расмини ишланса “Портрет” табиат ва шаҳар кўринишлари тасвирланса “Манзара”, ҳаёт ва меҳнат жараёнлари тасвирланса “Турмуш” жанрига хос бўлади. Шунингдек, тарихий воқеаларни тасвирлаш тарихий жанрга, хайвонларни тасвирлаш, анимал жанр деб юритилади. Афсонавий, марина, натюрморт ню жанрлари ҳам бўлади. “анимал” жанри латинча “анима” сўзидан келиб чиққан бўлиб хайвон маъносини англатади. “Батал” жанри эса французча “батай” сўзидан келиб чиққан бўлиб жанг, “НЮ” жанри французча бўлиб яланғоч маъносини билдиради. Айрим асарлар икки ва ундан ортиқ жанрларга мансуб бўлади. Масалан, портрет ва ню марина ва манзара в. б.

Ҳар бир жанр ўз ўрнида яна бир қанча жанрларга бўлиниши мумкин. Масалан табиат манзараси жанри, шаҳар манзараси жанри, индустриал манзара жанри, денгиз манзараси (марина) жанри ёки портрет жанрини тантанаворлик, ишқий, гуруҳли жанрларга бўлиш мумкин.

Вақт ўтиши билан жанрлар табақалашиб, мустақил тус оладилар. Масалан, манзара жаниридан марина, тарихий жанрдаги батал жанри ажралиб чиққанлар.

Манзара жанри. Тасвирий санъатда табиат, шаҳар, индустриал, интерьер кўринишларини тасвирланиши манзара жанрга таалуқлидир. Манзара жанридаги асарларнинг айримлари бевосита табиат манзарасини ҳақиқий кўринишини тасвирласа, бошқалари ижодий тарзда ҳаёлан ифодаланган бўлади. Баъзан бу икки ҳол бир асарда бўлишлиги ҳам мумкин. Манзара жанрини пайдо бўлиши жуда узоқларга бориб тақалади. Манзара

тасвирларининг кенг тарқалишини қадимги Шарқ ва Крит ороллари мисолида кўриш мумкин.

Масалан, эрамиздан аввалги аср Бени-Хасандаги қабр тасвирида ёввойи мушик ови тасвирланган. Бу жанр эса мустақил равишда Хитойда 6 асрда пайдо бўлган. Европа санъатида эса Ўйғониш даврида илмий асосда яъни чизиқли ва ҳаво (ранг) перспективаси асосида шаклланган.

Манзара жанрини икки хили мавжуд. Биринчиси мустақил тури бўлиб, унда фақат манзара акс эттирилади. Иккинчи турида манзара бирон тасвир фонида тасвирланади. Масалан, портретни орқа томонида табиат ёки шаҳар манзараси тасвирланиши мумкин.

Манзара жанрида самарали ижод қилга рассомлардан И.Левитан, И.Шишкин, Ў.Тансиқбоев, И.К.Айвазовский, Н.Карахан кабиларни кўрсатиш мумкин.

Манзара жанрининг кўринишларидан бири бу интерьер ҳисобланади. У биноларнинг ички қисм кўринишларини ифодалайди. Бу жанр қадимги Миср, Хитой рассомчилигида учрайди. Улар ўз ишларида ақл бовар қилмайдиган даражада аниқлик билан перспектива қонунлари асосида интерьерни тасвирлай олганлар.

Бу жанрда ижод қилиб Жотто, А.Веррокко, Леонардо до Винчи, Рембрантлар шуҳрат қозонганлар.

Манзара жанрининг иккинчи бир кўриниши бу марина жанридир. Унда асосан денгиз кўринишлари ва ундаги ходисалар тасвирланади. Марина жанрини шаклланишида И.Айвазовскийнинг хизматлари катта бўлган. У ўзининг умрини фақат денгиз кўринишларини тасвирлашга бағишлади. Унинг “Тўққизинчи вал”, “Чесмен жанги”, “қора денгиз”, “Тўлқинлар орасида” каби асарлари жахон тасвирий санъатида муносиб ўринни эгаллади.

Марина жанридаги асарлар бошқа жанрдаги асарлар билан биргаликда ҳам ифодаланади. Масалан, портрет, манзара, тарихий, турмуш в.б.

Манзара жанри кўпроқ рангтасвирда, қисман графика ва ҳайкалтарошликда қўлланилади. Ҳайкалтарошликда манзара асосан унинг рельеф турида ишлатилади. Ҳайкалтарошликда манзара кўринишлари асосий эмас, тўлдирувчи, қўшимча аҳамият касб этади.

Натюрморт жанри. “Натюрморт” сўзи французча бўлиб “ўлик нарсалар (натура)” маъносини англатади. У асосан рангтасвир ва графика асарларида ишлатилади. Тасвирий санъатнинг бу жанрида гуллар, мевалар ва сабзавотлар, кушлар, балиқлар, озиқ- овқатлар, турли предметлар акс эттирилади ва у мустақил жанр сифатида ХУ-ХУІ асрларда Голландия ва Испанияда пайдо бўлган.

Натюрмортнинг икки хили мавжуд. Биринчиси мустақил равишдаги натюрморт бўлса, иккинчи ёрдамчи ёки тўлдирувчи натюрмортдир. Натюрмортни биринчи турида фақат натюрморт тасвирланса, иккинчи тури биронта портрет ёки турмуш жанридаги тасвирида қўшимча детал сифатида ишланган бўлади.

Натюрмортни ҳарактерли хусусияти бу ҳаётдан, гўзалликдан завқланишга йўналтирилганлигидир. Бу вазифани рассом гуллар, мева-сабзавотлар, озиқ-овқатларни турли кўриниш ва рангларни ифодалаб кишиларни хис- хаяжонини ўйғотиш орқали бажаради.

Натюрморт турли миллат ва элатларнинг турмуш тарзи ҳақида маълумотлар бериши ҳам мумкин.

Мутахассислар натюрмортни кишиларга икки хил таъсирини қайд қилишади. Биринчисиди, натюрморт мустақил бўлиб томошобинга ўзини кўз-кўз қилиб, ундан завқланишга чорлайди. Агарда у мева-сабзавот ва озиқ-овқатлардан ташкил этган бўлса, истеъмол қилишга чақиради.

Иккинчисиди натюрморт ўзи ҳақида эмас, у билан боғлиқ шахс унинг эгаси ҳақида маълумот беради.. Бундай натюрмортларда кишилар акс этмасада, бироқ у натюрмортдан узоқда эмас, ҳозир у келиб қолиши мумкинлигидан дарак беради.

Натюрмортларни бу икки хили қўшилган ҳолда ифодаланиши ҳам мумкин.

Бу жанрлар рассомлардан Ж.Шарден, Ф.Снайдерс, И.Машков, П.Кончаловский, Л.Салимжоновалар шуҳрат қозонганлар.

Портрет жанри. “Портрет” французча “портраит” сўздан олинган бўлиб, кишиларни чехрасини худди ўзига ўхшатиб тасвирлаш маъносини билдиради. Портретда кишилар якка, икки ёки бир гуруҳ тасвири ишланади. Унда одамларнинг боши, белигача ёки бўйи-басти билан тасвирланиши мумкин. Портрет тасвирий санъатнинг уччала турида ҳам қўлланилади. Портрет ўз характери жиҳатдан монументал, миниатюралар, дастгоҳли, ишқий, ҳажвий бўлади.

Рассомларнинг ижодида унинг автопортрет хили кенг тарқалган. Автопортретни рассом ойнадаги ўз аксига қараб яратади.

Портрет рассомлар томонидан натурани кузатиш, хотирадан ёки шахсни фотосидан шунингдек, архив материали ва адабий тасвиридан, ўлган одамларни калла суягини ўрганиш асосида яратилади.

Портретчи ўз қаҳрамонини ташқи қиёфасига ўхшаш бўлишига эришишдан ташқари уни миллати, касби, табақасини ҳам ифодолашга ҳаракат қилади. Шунингдек, портретда шахснинг ички кечинмалари, кайфияти, маънавий дунёси, ҳолати ҳам тасвирланиши мумкин.

Портрет жанрида дастлабки портретлар қадимга Юнонистонда мил. а.в. 7-5 асрларда яратилган. У Ўрта асрлар Шарқ миниатюрачилари ва Европа рангтасвирчилари ва ҳайкалтарошлари ижодида кенг ривож топди. Бу жанрда Камолиддин Бехзод, Леонардо да Винчи, Микеланжело, XVIII асрларда О.Ренуар, П.Пикассо, И Репин, XX аср ўзбек рассомларидан А.Абдуллаев, Ч.Ахмадов, В.Кайдалов кабилар самарали меҳнат қилдилар.

Тарихий жанр. Рангтасвирнинг бу жанрида инсоният тарихидаги муҳим воқеалар ва қаҳрамонлар ҳаёти тасвирланади. Рассом биронта тарихий

воқеалар кўринишини тасвирлаш учун аввало ўша воқеанинг бошқа тарихий воқеалар орасидаги ўрни ва муҳимлигини англаб етиши керак бўлади. Сўнгра у ўша воқеа содир бўлган давр ҳақидаги адабий манбаларни, тарихий меъморчилик обидалари ҳамда у ердан топилган топилмаларни ўрганади, улар асосида қоралама ва рангламалар яратди. Мавзуга алоқадор тарихчилар билан суҳбатлашиш воқеа мазмуни ҳамда суврат деталларини аниқлаштиришга ёрдам беради.

Батал жанри. Бу жанрдаги асарларда рассомлар уруш жанрларини шавқ-завқ, кўтаринлик, қаҳрамонлик кабиларда ифодалашга ҳаракат қиладилар.

Бундай асарларда кўпроқ ватанпарварлик ғоялари илгари сурилади. Уларда нафақат жанг кўринишлари, балки ҳарбийларнинг жангдан ташқари вақтдаги турмуши ҳам ифодаланиши мумкин.

Жанг манзараларини тасвирлаш қадимдан маълум бўлсада, унинг санъатда ифодаланиши қадимги Шарқда ўз ифодасини топган. Лекин бу жанрни шаклланиши ХУ-ХУІ асрларга тўғри келади. Айниқса у Шарқ миниатюра рангтасвирида алоҳида ўринни эгаллайди. Бу жанр ХУ-ХУІІІ асрларда Европа рангтасвирида кенг ривож топди.

Тарихий ва батал жанрларда самарали ижод қилган рассомлар қаторига Камолиддин Бехзод, Махмуд Музаххиб, Д.Веласкес, К.Брюлов, П.Пикассо, П.Рубенс, Ф.Гойя, В.Суриков, А.Дейнека, М.Набиев, Р.Чориев кабиларни киритиш мумкин.

Анимал жанр. Анимал лотинча “анима” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “хайвон” демакдир. У тасвирий санъатнинг деярли барча турларида мавжуд. Хайвон ва кушларни расмини ишлочи рассомларни анималист рассомлар деб юритилади. Бундай рассомларнинг табиатга, уни махсули хайвон зотига муҳаббати кучли бўлади.

Анимал жанр тасвирий санъатнинг мустақил жанри бўлсада, хайвонлар тасвири турмуш, портрет, натюрморт жанрларида ҳам акс этиши мумкин.

Хайвонларни тасвирлашга қадимги Мисрда катта эътибор берилган эди. Чунки, Мисирликлар хайвонларнинг кўпчилигини худолар деб ҳисоблашган. Уларни сфинксларда одам ваҳший хайвон ва қушлар кўринишида тасвирлаганлар.

Уларнинг танаси одам боши хайвон ёки қуш кўринишида бўлган.

Ўзбекистонда хайвонлар тасвирини ишлаш эрамиздан аввал 7-5 асрларда Афрасиоб фреска ва ҳайкалларида (фил, от, туя, қушлар) юксак бадиий савияда ишланганлигини гувоҳи бўламиз.

Шарқ миниатюра рангтасвири асарларида ҳам хайвонлар тасвири тез-тез учраб туради. Миниатюрочи рассомлар томонидан ишланган ов манзарасига оид тасвирларда кийик, шеър, қоплон, қушлар тасвирланади. Камолиддин Бехзоднинг “Туялар жанги” асари Ризо Аббосийнинг “Чўпон” миниатюраси ҳам фикримизни далилидир.

XV-XVI аср Европада Ўйғониш даври рангтасвирида А.Пизанелло, Леонардо да Винчи, А.Дюрерлар хайвонлар тасвирини аниқ реалистик тарзда тасвирлашга ҳаракат қилганлар.

XVII асрга келиб Голландияда хайвонларни тасвирлаш алоҳида жанрга айланди. Кейинчалик анимал жанрда рассом ва ҳайкалтарошлардан П.Клодт, В.Серов, В.Ватагин, Ю.Васнецовлар ҳам меҳнат қилдилар.

Афсонавий жанр. Афсонавий жанрдаги тасвирий санъат асарларида ҳаётда учрамайдиган, бироқ халқ томонидан ҳаёлан ўйлаб топилган одам ва хайвонлар, балиқлар воқеа, ҳамда ходисалар тасвирланади. Хусусан, афсонавий жанрдаги асарларда осмонда учиб юрган қанотли паришталар, норасида қанотли болалар, уч бошли аждарлар, ярми одам, ярм от “кентаврлар”, ярми аёл ярми балиқ, русалькалар, ярми аёл ярми қуш жонзотлар, одам шаклидаги шохли кўзи битта бахайбат девлар кабилаар тасвирланади.

1.2. Ҳозирги замон жаҳон тасвирий санъати оқим, ҳамда йўналишларнинг ривож.

Ҳозирги замон жаҳон тасвирий санъати тез ва турли оқим, ҳамда йўналишларда ривожланмоқда. Лекин бу жараён ҳамма мамлакатларда бир хил кечмоқда деб бўлмайди. Бир мамлакатда реализм, бошқасида импрессионизм, яна бошқасида абстракционизм шуҳрат қозонмоқда.

Реализм ибораси кенг маънода ҳаётни тўғри, ҳақиқатда қандай бўлса шундайлигича ўзига хос бадий шакллар ёрдамида тасвирлашни назарда тутди ва у XIX аср ўрталарида Францияда пайдо бўлди. Реализм фотография каби борлиқни кўчириш эмас, балки уни ифодалашга ижодий ёндошиб, ҳаётдаги энг ҳарактерли, қизиқарли кўринишларни танлаб олиш, шу асосда асарлар яратишдан иборат эди. Реализмнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши рассомлардан Домье, Курбе, Репин, Гуттузолар катта роль ўйнайдилар. Реализм оқимида яратилган асарларнинг ёрқин намунаси Америкалик рассом Р.Кентнинг “Ноябр ойидаги Шимолий Гренландиянинг кўриниши”, Хитойлик рассом Чжао Пэйчжининг “қийғоч гуллади”, россиялик ҳайкалтарош С.Коненковнинг “Поганини” каби сувратлари

мисолида кўриш мумкин. Р.Кентнинг Москвадаги А.С.Пушкин номидаги тасвирий санъат музейида сақланаётган “Ноябр ойидаги Шимолий Гренландиянинг кўриниши” номли сувратида Американинг Шимолий Шарқидаги Шимолий муз океани ва Атлантика океани яқинидаги оролнинг бир чеккасининг кўриниши тасвирланган. Унинг мазмунида бу совуқ иқлимли жойларнинг ўрганиш учун борган тадқиқотчиларнинг яшаш шароитлари ва океаннинг кўриниши ўз аксини топган.

Реалистик рангтасвир оқимида яратилган ишлардан яна бир хитой рассоми Чжао Пейчжининг “қийғоч гуллади” номли натюрмортидир. Мазкур иш 1980 йилда яратилган бўлиб, уни ишлашда рассом кумуш рангли фолга, тухум пўчоғи, садаф увоклари ва лакдан фойдаланган.

Сюрреализм-француз тилидан олинган бўлиб, ўрта реализм деган маънони билдиради. Дастлаб у адабиётда XX асрнинг бошларида Францияда пайдо бўлиб, кейин у санъатнинг бир қатор турларига ўтган. Бу оқим вакиллари санъатда ақл-заковат, мантиқ, эстетик ва ахлоқий ҳиссиётларни тасвирлашга қарши чиқарилади.

Улар ғояларида ақлий фаолиятдаги ва жамият ҳаётидаги шаклланган тизимни тубдан ўзгартиришни даъво қиладилар. Бу оқим вакиллари ижодкор онгига илк бор келиб қолган сўз, ғоя, фикр, турли тасаввурларнинг дастлабкиси, кутилмаган ҳолатдаги шакли асарнинг асоси бўлиши керак деб ҳисоблаганлар. Бу оқимга исёнкорлик руҳидаги, ҳаётдаги тартиб ахлоқий қоидаларни маъқул кўрмайдиган, жамиятни ўзгартириш ғоясида юрган ижодкорлар қўшилишган.

Импрессионизм оқими XIX аср охири XX аср бошларида пайдо бўлиб, уни вакиллари реал борлиқни ҳаракатда, ўзгарувчанликда, ҳаётнинг қисқа дақиқаларини ҳаётий тасвирланиши ғоясини илгари сурганлар.

Импрессионизм-французча бўлиб, “таасурот” сўзидан келиб чиққан. XX асрнинг иккинчи ярмида француз рассомларидан Э.Мане, О.Ренуар, Э.Дега кабилар бу оқимга асос солдилар. Улар ўз асарларида мавжуд

ҳаётдаги мураккабликларни ва тоза ва осон идрок этишга ундадилар. Уларнинг асарларига деталларнинг мувозанатда бўлиши, композицияни бўлаклардан ташкил топиши, одам қоматларини рама билан кесилгандек кўринишида тасвирлаш хос эмас. Бу оқимда кейинчалик рангтасвирчи К.Моне, ҳайкалтарошликда эса О.Роден, П.Гоген, С.Дали, П.Пикассолар ижод қилдилар.

Ана шу оқимда яратилаган машҳур асарлардан бири Пабло Пикассонинг “Шар устидаги қизча” номли сувратидир.

С.Далининг “Уруш қиёфаси”, О.Ренуарнинг “Жанна Самара портрети”, Э.Уорхолнинг “Автопортрет”, Л.Гавиранинг “Экология”, П.Гогеннинг “Кечув” каби сувратлар импрессионизм оқимидаги ёрқин асарлар намунасидир.

С.Далининг “Уруш қиёфаси” номли сувратида, рассом киши бош суяги тасвири орқали урушни одамзодни қандай қиёфага олиб келиши мумкинлигини образли тарзда ифодалайди.

Импрессионизм оқимидаги асарлардан яна бири ўзбек рассоми С.Алибековнинг “Дўппили автопортрет” номли сувратидир. Асар 1986 йилда яратилган

Бу асардан тамошабин қандай таасурот олиши мумкин. Бу таасурот кўпроқ реалистик рангтасвирдан фарқли ўлароқ турли деталларнинг (дўппилар, қуш, қул, гул, табиат, рассом ва аёл бошлари ва бошқалар). бетартиб жойлашуви, бироқ улардаги ниҳоятда ёқимли ва тоза ранглар кишига завқ бағишлаши билан боғлиқдир. Бу деталлар ўртасидаги умумийлик ва уларни боғлаб турувчи жиҳати шундан иборатки, унда рассом, аёл, қуш, гул, дўппи, улар ўртасидаги муҳаббатни билдириши эҳтимолдан ҳоли эмас. Шу мақсадда рассом қизил рангдаги мато орқали уларни бир-бирига боғлашга қилади.

“Постимпрессионизм” оқими Францияда импрессионизмдан сўнг XIX охири XX аср бошларида пайдо бўлди. У санъатда асарларида бадиий

шаклларнинг маълум қонуниятлар асосида яратиш, фазовийлик, хажм, декоративлик, стилизацияга мутахассислар эътиборини қаратди.

Постимпрессионизмнинг етакчиларидан бўлган П.Сезанн дунёни маълум қонуниятлар асосида тузилганлигини, унинг моддийлиги ва буюмлигини очишга ҳаракат қилган. П.Сезанн билан бир вақтда ижод қилган голландиялик рассом Ван Гогнинг эхтиросли ижтимоий қарашлари, кескин, шиддат, хаяжон билан тасвирий техникада яратган асарларида ўз ифодасини топди. У ўз орзуларини турмуш ва афсонавий мавзулардаги сувратларда кишилар ва табиат бирлигини ифодалашга ҳаракат қилди. Унинг ижодий изланишлари символизм ва модерн стилини пайдо бўлишига йўл очиб берди. Уни янада тараққий этишда Гогеннинг М.Дени, П.Боннар исмли шогирдлари катта хисса қўшдилар.

Постимпрессионизм оқимининг яна бир йирик вакилларида бири А.Тулуз-Лотрек эди. Унинг суврат ва график ишларида актёрлар, циркчилар, ошхона ходимларининг ҳаёти ўткир ифодалади композиция, расм, ранг, доғ ёрдамида кинояли қилиб тасвирланар эди.

Постимпрессионизм оқимида неоимпрессионизм французча “ажратиш” маъносида ва пуантилизм (французча “нукта”) ҳам киритилади. Бу оқим Ж.Сёра, П.Синьяк, К.Писсарролар нукта ёки квадратлар ёрдамида тасвирий шаклларни ифодалаганлар.

Пуантизм оқимида ўзбек рассомларидан З.Исломшиков ҳам ижод қилади. Раасомнинг “Шоҳимардон” номли асари шу оқимда яратилган.

Романтизм ҳам тасвирий санъатдаги оқимлардан бири. У 18-аср охири 19-асрнинг биринчи ярмида Европа ва Амеика маданиятидаги ғоявий ва бадиий йўналишидир. Бу йўналишнинг асосида маънавий-ижодий эркинлик, кучли эхтирос ва шиддатларга талпиниш, миллий маданият ва халқ оғзаки ижоди мурожаат этиш, узоқ юртларга ва халқларга интилиш ғоялари ётади. У тасвирий санъатда ниҳоятда ёрқин ифодасини топди.

Романтизм мактаби Францияда шаклланган. Унинг тасирини рангтасвирчи рассомлардан Т.Жерико, Э.Делакруа, шунингдек, И.Репин, Ф.Рюд, К.Брюлов, И.Айвазовский кабиларнинг ижодида кўриш мумкин. Уларнинг асарларида ғалати, кутилмаган ўткир драматик ҳолатлар, хусусан, инқилобий курашлар, тарихий ўтмиш, қаҳрамонона афсоналар, шарқнинг кизиқарли кўриниши ва воқеалари ифодаланар эди. Француз романтиклари ўз асарлари учун эҳтироси кучли ҳарактердаги кишиларни танлаб олишар эди.

Бу оқим яратилган машҳур асарлардан бири рассом К.Брюловнинг “Помпейнинг сўнгги куни” ҳисобланади ва у 1827-1833 йиллар давомида яратилган. Унга асримизнинг 79 йилида Италиядаги Помпей шаҳрида ер силкиниши натижасида рўй берган воқеа асос қилиб олинган.

Бу воқеа натижасида 30.000 аҳолидан 2.000 киши ер остида қолиб кетгани ҳақида маълумотлар бор. Сувратда ер силкиниши натижасида шаҳарликларни бу воқеадан саросимага тушиб, ундан қутулиб қолиш учун ҳаракатлари ифодаланади. Асарнинг асосий ғояси табиатнинг бешафқат инжиқликлари ва унга қарама-қарши бўлган кишилардаги гўзаллик, ҳаёт ва ўлим ўртасидаги зиддиятдан иборат. Буни суратнинг чап томонида сағана зинапоялари атрофида тўпланган фигуралар гуруҳида кўзга яққол ташланади.

Асарнинг биринчи планида учта кишилар гуруҳи бор Биринчиси икки ўғил ўзларининг касал оталарин кўтариб қочяптилар, иккинчисида она ва бола. Ниҳоятда учинчиси ёш эр-хотинлар тасвирланганлар.

Асар марказида зинапоядан йиқилиб, ўзини йўқотган она ва гўдак тасвирланган. Бу тасвирда эскилик, қариликнинг ҳалокати ҳамда янгилик ва ёшликнинг ривожини ифодаланган.

Бу ғоя том устидан йиқилаётган ҳайкал, будпараст ва христиан рухонийлар тасвирида ҳам кўзга ташланади.

Асарда К.Брюлов суратнинг чап юкори бурчагида ўзининг расмини бошига этюдникини қўйиб олган ҳолда тасвирлаган. У Помпей рассомнинг ҳалокатдан ўзини олиб қочишдаги ҳаракатини билдиради.

Романтизм оқимида асарлар яратган график ўзбек рассомларидан бири А.Циглинцевдир. Унинг кўпгина юксак бадий асарлари орасида “Абу Али ибн Сино буюк аллома” номли туркум асарлари диққатга сазовордир . У 1980 йилда линогравюра техникасида яратилган бўлиб. “Китоб билим манбаи”, “Устоз ва шогирд”, “Жарроҳлик” мавзуларига бағишланган. Бу асарларнинг биринчисда математика ва астронмия фани, иккинчисда мусика ва учинчисда жарроҳлик жараёни акс этган. Уларнинг уччаласида ҳам устоз ва шогирд ўртасидаги муносабатлар баён этилади. Бу триптихни мустақил кузатганда эътиборни сувратлардаги мазмун, улардаги кишилар, уларнинг ўзаро мулоқоти, тасвирланган нарсалар ва уларнинг тасвирланишларининг сабаблари, тасвирланган воқеа ва кўринишларни қайси даврларга хослиги, воқеа содир бўлаётган жой, йилнинг фасли ва куннинг вақтига қаратилади.

Шунингдек, асарлар композицияси, унинг ифодалилиқ воситалари, ундаги тасвирларнинг ўлчовлари, ўлчов нисбатлари, ёруғ, соя, ёруғсоя нисбатлари, рассом маҳоратини ҳам унутмаслик лозим.

Кейинги йилларга тасвирий санъатда кенг тарқалган оқимлардан бири **формализм** ҳисобланади. Бу оқимда мазмунга қараганда шакл (форма) устивор ҳисобланади. Бу оқимда ягона энг қимматли бадий элемент сифатида шакл тан олинади ва рассомлар ўз асарларини геометрик шакллар ёрдамида ёки унга асосланган ҳолда тасвирлайдилар. XX аср бошларида Европада пайдо бўлган бу оқимнинг тараққиёти натижасида футуризм, экспрессионизм, кибизм, абстракционизм каби йўналишлар пайдо бўлди.

Абстракционизм лотича мавҳум деган маънони англатади. У XX асрда пайдо бўлиб, унинг вакиллари дастгоҳли рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва графикада нарсалар ва ходисаларни реал тасвирлашдан воз кечдилар. Бу

санъат бадий асарни ҳаётни билишдаги аҳамиятини инкор этади. У 1910 йилда пайдо бўлиб, жамоатчилик дидларига қарши алоҳида шахсларнинг санъатга муносабатларини билдиради. Бу санъат туридаги сувратларда доғ, ҳажм, чизиқларнинг тартибсиз ҳаракати тасвирланади.

Абстракционистларнинг дастлабки вакиллари В.Кандинский (рус), Саймур Ликтон, Дейвид Смит, Жексон Поллока (америкалик), Пьер Сулажа (француз), Карела Аппела (голланд) эдилар.

Бу оқимдаги асарлардан бири 1988 йилда яратилган бўлиб, у А.Райтбурднинг “Авлиё Антонининг васвасаси” деб номланади. Сувратда тушуниб бўладиган ва тушуниб бўлмайдиган шакл, ранг, кўриниш ва воқеалар тасвирланган.

Классицизм—лотинча сўз бўлиб, “Намунавий” деган маънони билдиради ва у 18-19 асрларда Францияда шаклланди. Бу оқим вакиллари ўз ижодлари учун қадимги дунё маданияти ва санъатини ўзлари учун намуна қилиб олдилар. Бу оқимда яратилган асарларда мазмунни мантикий ривожланиб бориши, композицияда мувозанатни аниқ ифодаланиши, зих чизиқни умумлашган равон бўлиши, ҳажмни аниқ андоза асосида ифодалаш талаб этилади. Ранг эса ғояни ифодалашда ёрдамчи вазифани бажариши лозим эди. Бу оқим вакилларида Н.Пуссен, К.Лоррен, А.Менчс, А.Лосенко кабиларни кўрсатиш мумкин. 150-расм.

Символизм—XIX аср бошлари-XX асрда шаклланган Европа ва Америка санъатидаги оқимдир. Бу йўналишдаги рассомлар ижодининг асосини символли-образ ташкил этади. Бу символлар турли маънони билдириб, асарда яширинган ҳолда ифодаланади. Айниқса дунёни бошқараётган сирли ғайритабиий мистик кунлар асарда асосий ўринни эгаллайди. Бу оқим вакиллари рангтасвирчи Франциялик П.Шаванна ва Германиялик Х.Маре, А.Фейербах эдилар. тасвирий санъатда 1860-1880 йилларда Франция ва Германия рангтасвирида шаклланди. Улар

рангтасвирчи Франциялик П.Шаванна ва Германиялик Х.Маре, А.Фейербах эдилар.

Кубизм XX асрнинг биринчи чорагида Францияда пайдо бўлди. У хандасий шакл-куб сўзидан келиб чиққан бу йўналишдаги рассомлар реалистик санъат анъаналаридан воз кечиб, реал предмет шакллари хандасий шакллар-куб, шар, цилиндр, конус ва уларнинг қўшилмасидан ҳосил бўлган шакллар ёрдамида тасвирлар эдилар. Бу йўналишдаги санъат намоёндаларидан П.Пикассо, Ж.Брак, Х.Грис, А.Лентулов кабиларни кўрсатиш мумкин.

Футуризм-лотинча “футурм” сўзидан олинган бўлиб, келажак маъносини билдиради. Бу оқим вакиллари “келажак санъати” ни яратиш мақсадида анъанавий маданиятни, унинг барча ахлоқий ва бадиий моҳиятини инкор этдилар, катта шаҳарни машиналашган ютуқларни, уларнинг ҳаракати, куч-қувватини улуғладилар. Футуризм тасвирий санъатда ўз мазмуни билан кубизмга жуда яқин туради. Футуристлар ўз асарларида шаклларнинг кесишуви, сурилиши, тўқнашувларини, мотивларни кўплаб қайтарилишини ифодалар эдилар. Бу билан улар томошабинда замонавий шаҳарлардаги шиддатли ҳаракатни тасвирини кўрмоқчи бўлдилар. Футуризм биринчидан Италияда пайдо бўлиб, унинг асосчиси Филиппо Маринетти ва Уго Боччони, Карло Карра эдилар. Бу оқим Европадаги бир қатор мамлакатларда кенг тарқалди.

Футуризм оқимида яратилган асарлардан бири сифатида германиялик рассом Ш.Хубернинг “Тўкин-сочинлик жамиятидаги иш” номли сувратни кўрсатиш мумкин. Асар 1987 йилда яратилган бўлиб, у орқали футуризм оқимининг ғояларини осон тушуниб олиш мумкин.

Примитивизм-“примитив”, яъни содда маъносин билдиради. У XIX аср охири XX аср бошларида пайдо бўлган тасвирий санъатида тасвирий воситалар атайлаб жўнлаштириб, ибтидоий, ўрта асрлар, халқ санъати, болалар ижодига яқинлаштириб асар яратишдир.

Касбий махсус маълумот олмаган, осон тасвирий воситалардан фойдаланиб сувратлар яратган рассомлар қаторига франциялик А.Руссо, грузиялик Н.Пиросманашвили кабиларни киритиш мумкин. Бу оқимда яратилган П.Пикассонинг “Раққоса” суврати ҳам бор. Хусусан. Унинг 1907-1908 йилларда яратган “Раққоса”, Н.Пиросманашвилининг “Кичик балиқчи”, “Жираф” номли асарлари примитивизмга хосдир.

Модернизм, францизча “Модерн” сўзидан олинган бўлиб, энг яхши, замонавий деган маънони англатади. У бир қатор маданият ва санъат йўналишидаги оқимларнинг умумий номи бўлиб, унинг шаклланиши Х1Х-ХХ асрларга тўғри келади. Бу оқим вакиллари мумтоз санъатнинг инсопарварлик анъаналаридан воз кечадилар. Уни дастлабки шакллари кубизм, сюрреализм, абстракционизм ҳисобланади.

2.1. Жаҳоннинг буюк рассомлари ижодининг ўзига хос жихатлари.

Репин Иля Ефримович

Машҳур рус рассоми Репин И.Е 1844 йилда Украинанинг Ҳарьков вилояти Чугуев қишлоғида туғилган. 1930 йилда Петербург яқинидаги Куоккала қишлоғида вафот этган. 1864-71 йиллар давомида Петербург бадиий академиясида ўқиган. У Россия ва хорижий мамлакатлар бўйлаб қилган саёҳатлари асосида кўплаб сувратлар яратган. Тасвирий санъатнинг портрет, турмуш ва тарихий жанрларида ижод қилган. Шунингдек графиканинг офорт, литография турларида ҳам асарлар яратган. Унинг ижоди Россиядаги Х1Х асрнинг иккинчи ярмида кўтарилган демократик-инқилобий ғоялар таъсирида шаклланган. Шунинг учун ҳам у ўз асарларида рус халқининг ижтимоий ҳаётидаги қарама-қаршиликлар ва адолатсизлик, кишиларнинг оғир турмушини реалистик тарзда акс этдирган. Унинг ана

шундай асарлари қаторига “Волга бурлаклари” (1870-73), “Курс губерниясидаги салиб юриши” (1886-83), “Кутмаган эдилар” (1884), “Тавбадан бош тортиш” (1879-85) кабиларни киритиш мумкин. Рассомнинг “Иван Грозний ва унинг ўғли Иван” (1885), “Запорожеликлар турк Султониға хат ёзишмоқда” (18787-91) каби асарлари тарихий воқеаларни психологик ҳолда таъсирчан қилиб ифодаланган. Шунингдек у ўзининг замондошлари ҳисобланган машҳур санъат арбоблари ва олимлари, ёзувчилари Мусоргский, Толстой, И.Павлов, В.Стасов хайкал портретларини ҳам яратган.

И.Е.Репин ўзининг кенг ижодий ишлари билан бирга ёш рассомларга бадиий таълим бериш билан шуғулланган. У Петербург бадиий академиясида кўп йиллар давомида профессор ва академия ректори лавозимларида муаллимлик ҳамда ташкилотчилик ишларини олиб борган.

Рассомнинг самарали меҳнати асосига қурилган асарлари Москвадаги тасвирий санъат музейида, Третьяков галереясида, Ўзбекистон тасвирий санъат музейида сақланади. И.Е.Репиннинг меҳнати қадрланиб Россияда бир қатор кўчалар, бадиий ўқув юртлари унинг номи билан аталади.

Ван Гог Винсент

Ван Гог 1853 йилда Голландиянинг Грот-Зюндерт шаҳрида таваллуд топган ва 1890 йилда Франциянинг Овер-сюр-Уаз шаҳрида вафот этган. У голланд рассоми сифатида постимпрессионизм оқимининг етакчи намоёндаларидан ҳисобланади

У 1880-81 йилларда Брюсселда ва 1885-86 йилларда Антверпендаги Бадиий академияда, кейинчалик 1886-88 йилларда Париждаги хусусий студияда таълим олган.

Унинг ижоди Европада XIX асрнинг охирларида рўй берган мураккаб бурилиш ва жараёнларга тўғри келади. Бу даврда рассом оддий халқ, меҳнат аҳлининг оғир турмушини кўриб уларга ҳамдардлик билдириш мақсадида

шахтёрлар, деҳқонлар ҳаётини акс эттирди. Уни рассомнинг “Деҳқон аёл”, “Картошка ҳўрандалари” (1885) номли сувратларида кўриш мумкин.

Ван Гог тасвирий санъатда танкидий реализм анъаналарининг ривожлантиришга катта ҳисса қўшди. Рассом одамларни дарди ва тушкунликка тушган рухиятини чуқур ҳис этиб, уларни ўз асарларида тасвирлади.

Рассом умрининг охирларида импрессионизм ва Япония гравюрасини, Пол Гоген асарларини ўрганди ва унинг тасирида ўзининг мукаммал композициялар ечимига қурилган ҳаётга муҳаббат руҳида суғорилган тўлиқ портрет ва манзарали сувратларини яратди. Бундай сувратлар қаторига унинг 1888-1890 йилларда яратган “Тунги қаҳвахона”, “Оверда ёмғирдан кейинги манзара” кабиларни киритиш мумкин.

Винсент Ван Гог 1890 йилда яратган “Арлезиан хоним Жину” суврати Нью-Йоркдаги кимошди савдосида 40,3 миллион долларга сотилди. .

Пабло Пикассо

Рассом П.Пикассо 1881 йилда Испаниянинг Малага шаҳрида таваллуд топган ва 1973 йилда Франциянинг Мужен шаҳрида вафот этган. Буюк испан кубист-рассоми Пабло Пикассонинг тўлиқ исми-Пабло Диего Хосе Франсиско де Паула Хуан Непомусено де лос Ремедиос Криспин Киприано де ла Сантисима Тринидад Руиси Пикассо. У асосан Францияда ижод қилган. Рассом ўз ижодини кўпроқ оддий халқ ҳаёти билан боғлади. Унинг асарларида кўчманчи цирк актерлари, тиламчилар, ўз ифодасини топди. “қари тиламчи ўғил бола билан”, “Абсентни яхши кўрадиган аёл”, “Кўчманчи гимнастлар”, “Шар устидаги қизча”, “Уйқу” кабилар ана шундай асарлар қаторига киради.

Пикассонинг “Она ва бола” сувратида (1922) оналикка бағишланган асари ҳам бахт ва қувонч, ғояларидан узоқ бўлиб, унда она ўз боласига тақдирга бўлган ташвишлари акс этдирилади. У ўз ижоди давомида тасвирий санъатда янги материал ва техникани қўллаш, янги шакл ва

услуглардан фойдаланиш, турли стил ва оқимларда асарлар яратишга ҳаракат қилди.

Уни бу изланишлари натижасида Франция тасвирий санъатида кубизм оқими пайдо бўлди. Унинг етакчи ва асосчиси Пикассонинг ўзи эди.

Кубизм намоёндаларининг фикрларига кўра ҳар қандай нарсалар шакли асосида хандасий шакллар-куб, конус, пирамида, призма, цилиндр, шар ва бошқалар шакли етадики, расм ишлашда улардан фойдаланиш лозим.

Пикассонинг “Аналитик”, “Синтетик”, “декоратив” деб номланган кубизм оқимидан асарларида уларга алоқаси бўлмаган материалларни (қоғоз, қум, ёғоч в.б.) қўллана бошлади. Натижада унинг бу ҳаракатлари янги изланишларга олиб келди. Унинг санъатида мураккаб, айрим ҳолларда ниҳоятда қарама-қарши ғоялар акс этди..

Пикассонинг ижодига сюрреализмни таъсири кучли бўлсада, у борлиқ гўзалликларини улардаги гармонияни акс эттирувчи реализмоқимида портретлар ва композициялар ҳам яратди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда рассомнинг изланувчанлик фаолияти янада ўсди. Энди у рангтасвир, графика, ҳайкалтарошлик билан бир қаторда кулолчилик билан ҳам шуғуллана бошлайди. Унинг тинчлик ва демократия борасидаги қарашлари кучайиб бу борада тинчлик қуши-кабутарлар тасвирланган плакатлар ва расмлар яратади. Одамзодга қарши ваҳшийларча уруш ҳаракатларини қоралаб чиқади. Натижада “Куриядаги қонли қирғин”, “Тинчлик”, “Уруш” каби асарларини яратади.

Унинг бу ҳаракатлари 1950 йилда халқаро, тинчлик мукофоти лауреати билан тақдирланишига олиб келди. 1962 йилда эса “Халқлар ўртасида тинчликни мустаҳкамлаш” номли халқаро мукофотга сазовор бўлди.

У профессионал рассомлар орасида энг сермахсул ижодкор хисобланади. Бу мусаввир 75 йиллик ижоди фаолияти давомида 13.500 та суврат 100.000 та гравюра ва литография, турли китоблар учун 34.000 та безакли расм ҳамда 300 та ҳайкал ва керамик асарлар яратган. Пикасо каламига оид барча асарларининг умумий қиймати 788 млн. АҚШ долларига тенг деб баҳоланган. 1997 йилга келиб Пикассонинг ижод маҳсуллари 3579 маротаба кимошди садоларига қўйилган эди.

“Форбес” журналининг ёзишича коллекционерлар хусусий миллиардер Стив Уини хусусий коллекционерлардан Пикассонинг “Уйқу” асарини 50 млн. долларга 1997 йилда сотиб олган эди. Маълум вақт ўтгач бу асарга бошқа бир миллиардер Лас Вегас 139 млн. долларга харидор бўлади. Бунга Стив рози бўлади.

Асар билан хайрлашув кечасига Уини дўстлари ва танишларини таклиф этиб, уларга асарни сўнги бор кўрсатмоқчи бўлди. Анжуманга барча меҳмонлар йиғилгач, мезбон Пикассонинг ана шу асарининг тарихи ҳақида ҳаяжон билан гапира бошлади. Азбаройи илҳомланиб кетганидан қўлларини кескин ҳаракатлантира бошлайди. Кутилмаганда ўнг тирсаги билан расмнинг нақ ўртасидан уриб юборди. Сувратда 5 сантиметрлик тешик ва бир неча ёриқ ҳосил бўлади.

Хуллас, Пикассо ижод намунасини таъмирлаш учун Уини расмни Манхеттендаги тажрибали устага икки ойга бериб юборишга мажбур бўлди. Эндиги асарнинг тақдири номаълум бўлиб турибди.

ИИ-606. МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОН ТАСВИРИЙ САНЪАТИ ЙЎНАЛИШЛАРИ

2.1 Мустақиллигимизнинг дастлабки даврида рассомларнинг ижодий изланишлари, тарихий, маданий ва ахлоқий қадриятлар, янгиланиш тамоиллари, янгича бадиий талқинлари.

Ўзбекистонда янги маънавий-ғоявий йўналишларининг шаклланиши ўз навбатида, замонавий санъатнинг барча соҳаларига самарали таъсир

этиб, ижодий изланишлар доирасини кенгайтириб, бадий тафаккур ривожини янада жадаллаштирди. Тарихий, маданий ва маънавий-ахлоқий кадриятларнинг кенг қатламларини қайта идрок этиш ғоялари, янгиланиш тамойиллари меъморлик, тасвирий ва амалий санъат соҳаларида яққол намоён бўлмоқда.

Мустақилликнинг илк ёдгорликларидан бири Тошкент марказидаги хиёбонда ўрнатилган Амир Темурнинг отлик ҳайкали (И.Жабборов, К.Жабборов, 1993) бўлиб, Самарқанд ва Шаҳрисабзда ҳам (ҳайкалтарош И.Жабборов, К.Жабборов, 1996) соҳибқиронга ҳайкаллар барпо этилган. Худди шу даврда ўтмишда яшаб ўтган буюк алломалар, давлат ва дин арбоблари, шоирлар ва мусаввирлар тимсолини муҳрлаган қатор ёдгорликлар қад кўтарди. Улар орасида ўрта асрларда яшаб ўтган буюк аллома ал-Фарғонийга Фарғона (1998) ва Қува (1998) шаҳарларида, миллий қаҳрамон Жалолиддин Мангубердига Хоразмда (1999), улуғ ҳадиснавис имом ал-Бухорийга Самарқандда (1998), Тошкентнинг мустақиллик майдонида «Мотамсаро Она» мажмуаси, «Шаҳидлар хотираси» меъморий ёдгорликлари (2000) қад кўтарди. Алпомишга Термизда ҳайкалтарошлик мажмуа-композицияси яратилди (А.Раҳма-туллаев, Қ.Норхўрозов, У.Мардиев, Т.Подосинников, 1998). Ўзбекистон ҳайкалтарошлари яратган Белгиянинг Кортрейк шаҳрида Абу Али ибн Сино ҳайкали тантанали равишда очилди.

XX асрда Ўзбекистонда кучли рангтасвир мактаби шаклланди. Айни пайтда уларнинг аввалги даврлар кўрсатиш мумкин бўлмаган ўз фалсафий қарашларини ифода этиш имконияти, даврларнинг алоқадорлигини кўрсатиш, тарихий хотирани парчалаб бўлмаслигини исботлашга интилишлари кўзга ташлана бошлади. Рангтасвирнинг замонавий фалсафий пластик тизими 80-йилларда Тамал тоши қўйилган қочиримли-размли услуб ривожини жадаллашди.

90-йиллар раснгатасвир санъати ўтиш даврига хос бўлган турли туман услублар кўламининг кенглиги билан фарқланади. Бу кўламда академик реалзм, декоративизм ва миллий-романтизм (кўп ҳолларда миниатюра талқини оҳангларида) қиёфасиз рангатасвир, инсталляция ечими тарзидаги авангардизм ёнма-ён мавжуддир. Бу кўп жиҳатдан ижодий дунёқарашнинг кенгайиши ва теранлашуви, муаллифларнинг белгиланган қолиплар чегарасидан чиқишга интилиши билан изоҳланади.

1997 йилда Ўзбекистон Бадиий Академиясининг ташкил этилиши Республика маданий ҳаётида муҳим воқеа бўлди. Унинг фаолияти бадиий таълим, кўргазма ишларини такомиллаштириш ва бадиий меросни ҳамда замонавий санъатни тарғиб қилиш истиқболини таъминлашга йўналтирилган. Академиклар орасида устоз рассомлар- фахрий академиклар Р.Аҳмедов, А.Абдуллаев, Н.Қўзибоев, М.Саидов, Р.Чориев, М.Набиев ҳамда ҳақиқий аъзолари – В.Бурмакин, А.Икромжонов, Т.Қўзиев, Т.Миржалилов, Ж.Умарбеков, Б.Жалолов, А.Мирзаев, Ж.Изинтаев, Л.Ибрагимов, Б.Бобоев, Й.Турсунназаров, С.Абдуллаев, А.Нур ва бошқалар бор. Турли авлод рассомларидан иборат академиклар таркиби рамзий маънода мамлакат тасвирий санъатининг XX асрда босиб ўтган турли хил услубий йўналишларини, ўзига хос тараққиёт йўлини ифода этди.

Ҳайкалтарошликда яратилган асарларда янги ғоявий-мафкуравий муҳит таъсири, миллий ҳамда тарихий мавзулар устиворлиги ўз аксини топди ва йирик бадиий ёдгорлик ҳайкаллар барпо этилди.

Миллий боғнинг энг сўлим гўшасидан ўрин олган Алишер Навоий ёдгорлигида (Э.Алиев, Н.Банделадзе, В.Дегтяров. 1991) эса, шарқона яратилганлиги билан ажралиб туради. Бронзадан ясалган ҳайкалда фозиллик аломатлари ўз ифодасини топган. Рамзий маънода барпо этилган меъмор детал эса, шоирнинг маҳобатли қиёфасини янада жонлантиради. Ҳайкал ишланиш услубига кўра умумлашма тарзда амалга оширилган. Яъни, майда деталлар фақат кўкракдан тепа қисмида, либослар характерида

ва юз қиёфасида қўлланилган. Шоирнинг ўнг қўлида хасса билан тасвирланиши динамик ҳаракатни юзага келтиради. Биргина ушбу детал орқали ҳайкалтарошлар турли маъноларни очиб беришга ҳаракат қилганлар.

Тошкентнинг гавжум ҳиёбонида ўрнатилган Соҳибқирон Амир Темурнинг маҳобатли отлиқ ҳайкали бадиийлиги билан ажралиб туради (И.Жабборов, К.Жабборов, 1993 йил). Реалистик услубда ишланган мазкур монументда кучли пластик ҳарактерлар кўзга ташланади. Амир Темурнинг жўшқин ички ҳиссиёти отнинг бироз бадиийлаштирилган кўриниши билан бирлашиб, унинг композицион тузилишини мукаммаллаштиради. Ҳайкал шаклан бетакрор ва майда безакли унсурлар билан бойитилган. Темурнинг бу отлиқ ҳайкали 2 метрли таккурсига ўрнатилган бўлиб, унинг «куч адолатдадир» ҳикмати битилган. И.Жабборов мазкур асарини «Юртга қайтиш», «Панднасихат» ғоялари асосида яратилганлигини таъкидлайди. Монументда гўёки душманларни енгиб жанг майдонидан пойтахтга кириб келган Соҳибқирон фуқароларга бундан буён давлат хавф-хатардан холи бўлгани, тинчлик ва фаровон ҳаёт бўлажагини эълон қилаётгандек тасвирлаган. Соҳибқироннинг руҳий ҳолати юзида, ундаги имода яхши ифодаланган.

Фарғона шаҳрида ўрнатилган ёдгорлик ҳайкал очиқ осмон остида зиналар билан кўтарилган сунъий баландлик устида қад ростлаган. Ҳайкал орқаси яримдоира кўринишда олти устун ва унинг устидаги уч қават зинасимон шарафа-карниз билан бажарилган. Бу миллий услубдаги меъморий деталлар ёдгорликнинг салобатини оширади. Қувадаги ёдгорлик бироз вазмин, ўйчан бўлиб, ромондо услубида бажарилган.

Хоразмда Жалолиддин Мангуберди ҳайкали “тоғнинг устида турган бургутдай туради”. Чингизхондек ёвуз босқинчига қарши курашда мислсиз матонат, жасорат намуналарини кўрсатган Хоразмшоҳлар сулоласидан Жалолиддин Мангубердининг она шундай мард қиёфасини И.Жабборов томонидан яратилди (1998). Р.Миртожиев томонидан эса, “Заҳириддин

Муҳаммад Бобур” (1993й, Андижон шахрига ўрнатилган), “Абдулла Қодирий” (1994 й., Тошкент шахрига ўрнатилган), “Чўлпон” (1997 й., Андижон шахрига ўрнатилган), “Она” (1999 й., Жиззах шахрига ўрнатилган) каби қатор бадиий нуқтаи назардан йирик ёдгорликларни яратган.

Термиз шаҳрида эпик қаҳрамон Алпомишнинг рамзий ҳайкали бунёд этилди. Ҳайкалтарошликнинг мазкур композицион мажмуи, икки ёндаги бўртма тасвирларда Алпомишнинг ёри Барчин ва ўғли Ёдгор сиймолари Бойсун элининг тарихий манзараси асосида ифодаланган. Алпомишнинг маҳобатли қиёфасини очиб бериш учун турли унсурлардан унумли фойдаланилган. Чап қўлидаги камони озодлик ва эркиликнинг тимсоли бўлса, ўнг қўлига қўним топган куш мактуб элтувчи восита сифатида ифодаланган. Бу мажмуа А.Раҳматуллаев, Қ.Норхўрозов, У.Мардиев, П.Подосинников каби ҳайкалтарошлар томонидан бунёд этилди.

Дастгоҳни ҳайкалтарошликда Т.Тожиҳўжаев Навоий, Улуғбек, Фурқат, Машраб каби руҳий ва маънавий жиҳатдан ўта мураккаб шахслар қиёфасини, уларнинг ички ҳисларини, юз мимикалари ва қарашлари орқали кўрсатишга ҳаракат қилади. Унинг томонидан «Кураш», «Рақс», «Чавандоз» каби кичик ҳажмдаги плас-тик ишлари портретлар санъати реалистик бўлмай, балки, романтик, импрессион ва экспрессион оқимга мансубдир. «Бахт қўши» асари эса «илон изи» тошидан ишланган бўлиб, қушнинг қиёфасида ғайриоддий, шу билан, эрксевар халқнинг асрлар давомида ички туйғуларида сақланиб келаётган ҳиссиётлари ўз ифодасини топган.

Ж.Қуттимуродов эса ўз ижодида қорақалпоқ оҳангларини ҳайкалтарошлик асарларига кўчирган. Унинг ижодига мансуб «Аёл», «Ўтирган соҳибжамол», «Амударё», «Оққуш», «Қизил тож таққан қиз», «Шоҳли Искандар» асарларида ҳайкал табиатини идрок этиш мумкин. Ж.Қуттимуродов томонидан яратилган асарларда эртаклар, ғаройиботлар

олами намоён бўлади. Ҳайкалтарошнинг «Авесто» туркумидаги асарлари ҳам алоҳида эътиборга молик.

Умуман олганда, 1990 – йиллар ҳайкалтарошлигида, асосан, тарихий сиймолар гавдаланди ва уларнинг сони кўпайиши бора-бора услуб жиҳатларининг янгиланиши билан бир қатор асарларда кўзга ташланади. Шунинг билан биргаликда, замонавий мавзулар, қаҳрамонлар образларига нисбатан кам аҳамият берилди.

Рангтасвирда бадиий жараён шиддатли ва серҳаракат кечди. 1991-2001 йилларда бўлиб ўтган кўп сонли кўргазмалар мазкур давр рангтасвири услуб ва композицион ечимнинг турли туманлигини тасдиқлайди. Республика умуммиллий кўргазмаларда Тошкентлик рангтасвирчилар асосий гуруҳни ташкил этиб келмоқда, сўнгги йилларда эса рангтасвирнинг географик ҳудуди Самарқанд, Андижон, Бухоро, Наманган, Нукуслар кўзга қуринган марказга айландилар. Самарқандда энг ёрқин ва истеъдодли rassom А.Исаев ҳисобланади. Наманганда эса И.Валихўжаев, П. Жалилов, М.Ашурматовларни кўрсатиш мумкин. Бухорода М.Абдуллаев, Б.Саломов, З.Саиджоновлари алоҳида кўрсатиш мумкин.

Замонавий ҳаётда асосий мавзу бўлиб келаётган Амир Темури образи, мазкур давр фаолиятлари бу галерияларда асосий ўрин эгаллайди. Бу образга М.Набиев ва Н.Қўзибоевлар мурожаат қилдилар. Улар ўзига ишонган, жаҳонгир ҳукмдор образини яратдилар. М.Набиев томонидан яратилган Амир Темури (1999) образи ўзининг сеҳрли жозибаси ва кучли таъсири билан замонавий тарихий рангтасвирнинг ўзига хос мумтоз асарига айланиб, эталон сифатида қабул қилинди. Ушбу rassom томонидан яратилган Заҳириддин Маҳаммад Бобури портрети романтик тарзда ечилган. А.Маматова полотносида ҳам Бобури образи – ажойиб шоир сифатида ўзига хос талқин этилади. Таниқли портретчи rassom С.Раҳметов Темурийлар даври тарихий шахслар образларини маҳорат билан яратади.

Тарихий шахслар образини яратишда рассом олдида мушкул вазифа туради. Чунки камдан-кам ҳолатлардан мустасно тарздагина тарихда уларнинг ташқи қиёфалари ҳақида ҳеч қандай далиллар сақланиб қолмаган. Бунинг натижасида ўзида замонаси руҳини тимсоллаштирувчи умумлашма тарздаги рамзий портретлар вужудга келмоқда. «Жалолиддин Мангуберди»га (1997) бағишланган Т.Курязов ва Э.Машариповларнинг ишлари, М.Йўлдошевнинг «Алпомиш» (1998-2000) достони қаҳрамонига бағишланган туркум асарлари, Э.Машариповнинг «Алпомиш» (1998), Қ.Башаровнинг «Спитамен» полотнолари шулар жумласидандир. А.Икромжонов, Т.Қўзиев, М.Нуриддинов, С.Рахметовлар жадиdlар портрелари туркумларини яратдилар.

Ўзбекистонда кучли реалистик мактаб таркиб топиши ажойиб портретнавис-рассомлар сулоласини вужудга келтирди. Улар орасида А.Абдуллаев, Р.Аҳмедов, Р.Чориев, Т.Оганесов, В.Бурмакин каби портрет усталари жаҳонда кенг тан олинганлиги эътироф этилди.

Ажойиб рангтасвирчи А.Икромжоновнинг илк ишларида реалистик асос таъсир кўрсатади. Унинг портретлари юксак маҳорат ва диққат билан ишланганлиги, бўёқларнинг фактурали қўйилиши, натурани, ҳатто, фотосуратгача таҳлил этиб чизилганлиги, шунингдек, образнинг руҳий тўлақонлиги «Малика портрети» «Мадина» (1993)) билан ажралиб туради.

Портрет жанрида Б.Жалолов реалистик чизмалар яратишда мислсиз даражага эришадикки, бу борада «Саудия Арабистони қироли Аравий фахд ибн Абдул Азиз» (1992), «Академик С.Азимов портрети» (1998) ва бошқа полотноларни мусаввирнинг ўзбек рангтасвирчилари орасида дунё талаблари даражасида яратган асарлари сирасига қўйиш мумкин.

Аёл рассомлар А.Маматованинг «Юлдуз Усмонова портрети», Ш.Абдуллаеванинг «Ўзбек мадоннаси», М.Шуваеванинг «Лола» портрети, З.Шарипованинг «Автопортрет»лари ҳам шу даврларда яратилган.

Портретчи рассомлар каторида ўз матоларида замондошларимиз образларини муҳрлаган Й.Турсунназаров, Б.Саломов, И.Баҳромов, Ч.Бекмиров, М.Нуриддинов, О.Бакиров, Б.Назаров ва бошқаларни ҳам санаб ўтиш мумкин.

О.Қозоқов миллий романтиклик бироз ёрқинроқ ранглар ва мураккаблаштирилган композицион ечимда шакллантирган асарлар яратди. Унинг ксарият асарлари халқ фольклори ва дostonлари асосида вужудга келгандир. Бу борада «Канизаклар» триптихи (1996) алоҳида эътиборлидир.

Миллий хусусиятга эга бўлган палитранинг барча қудратли томонини кўрсатишга бўлган интилиш Ж.Умарбековни тор доирадаги миллий услубий «чегара»дан чиқиб кетишга ундайди (ушбу чегарада-ёрқин безаклар ранглар, маиший атрибутлар, шунингдек ҳаётга ижобий муносабат бир-бирига аралашиб, фикран боғланади). Рухий кайфиятнинг рангин жилоси ва ўзбекона миллий хусусиятлар шубҳасиз кенг ва бойдир. Ж.Умарбеков буни ҳис қилади, унинг ишларида кайфиятнинг кенг гаммаси, оҳанг, жўшқин қиёфали нозик ранглар, халқнинг ўзига хос миллий фазилатлари иштирок этади. 90-йиллар бошларида яратилган янги масрур оҳангдаги асарлар юқоридаги фикрларин тўла тасдиқлайди, яъни ўз-ўзини англаш ва уни ижодда эркин кўрсатиш мантиқан Ўзбекистон давлати мустақиллиги жараёни билан боғланади.

Мусаввир Акмал Нур ижодида муҳаббат мавзуи ва унинг умуминсоний аҳамияти етакчилик қилади. «Севги олмаси», «Муҳаббат боғи», «Муҳаббат дарёси» (1995), «Муҳаббат ороли» (1998) асарлари жозибали номланган. Мазкур асарларда мусаввир турли рамзий маъжозий тимсоллар, яъни ой, ҳўкиз шоҳи, балиқ, қайиқ кабиларни қўллайди. Бироқ, ушбу картиналарда асосий маъно ва умумий пластик йўсинни олма мавзуси эгаллайди. Баъзан эса олма бўлинган холда, унинг фонида эса севишганлар, баъзан эса олма ҳавода муаллақ ҳолатда тасвирланган. Мавзунинг ботиний

мазмунни аста-секин иккинчи планга берилиб, олма тасвири муваффақиятли жойлаштирилиб, услубни маҳорат билан алмаштириб туради. Бу даврда яратилган асарларнинг босқичлари сезиларли даражада бўлиб, мусаввирнинг 1998-йилда яратилган «Муҳаббат ороли» полотноси, 1995 йилдаги асарларидан томошабинга енгил кайфият бахш этиши ва композицион ечимнинг нафислиги билан ажралиб туради.

Рангтасвирдаги реалистик йўналиш замонавий бадиий жараёнда ўз моҳиятини сақлаб турибди. Мустақиллик шарофати билан рангли тасвирдаги бадиий услубий манзара янги хусусиятларга эга бўлди ва бойиди.

Умуман олганда, Ўзбекистоннинг миллий санъати, жаҳон, Европа ва собиқ совет ҳудудидаги республикалар санъати орасида маҳаллий ҳам, ўта новаторки, авангард ҳам бўлмаган ҳолда намоён бўлади. 90-йиллар рангтасвирчилари бадиий йўналишда тўнтариш ясайдиган ҳаракатларга киришмадилар, уларнинг киритган янгиликлари «сокин инқилоб» тусини касб этди. Ўзбекистонда 90-йилларда услубий жиҳатдан ўзига хос рассомлар гуруҳи шаклланди, уларнинг ижодига қизиқиш ҳам сусайгани йўқ. Рассомлар ижодида эврилишлар содир бўлмоқда. Янги пластик йўналишларда жо қилган ҳаёлий эртагу-достонлар, халқ оғзаки ижоди ва маталлардаги тимсоллар, сюжетлар, турли хил расм-русм ва маросимлар билан боғлиқ белгилар ҳамда рамзлар улар рангтасвирининг янги босқичини белгилаб берди.

1990 йилларга келиб маҳобатли рангтасвир санъати ривожини асосий мезонларда ижодий эркинликни, мавзу, ҳолат ва услубий усулларнинг эркин танланиши, энг муҳими эса бадиий меросимизнинг бой анъаналарига мурожаат қилинишини намойиш этувчи янги саҳифа очилди, бадиий жараён бирмунча қизиқарли ва серҳаракатлик билан кечди.

Ўзбекистоннинг қадимги шаҳарларида жуда кенг тарқалган мавзулар Б.Жалолов ишларида қутилмаган нозик матнда акс этади. Ўз фикрларини дунёни хис этиши миллий англаш орқали беришга интилиши унинг бош

вазифасига айланиб қолди. Бу борада муаллиф шундай ёзади: «Бухоро, Самарқанд маданият меросидир, уларни мен миноралар орқали эмас, қиёфа ва миллий хусусиятлар орқали моҳиятан англашга ҳаракат қиламан».

Б.Жалоловнинг асарларида академик мактабнинг мустаҳкам анъаналари, шунингдек, бой ҳаёлий тафаккурга эга рассомнинг Ғарб ва Шарқ санъати эстетикасини усталик билан уйғунлаш-тиргани сезилади.

А.Алиқулов гуруҳининг Ўзбекистон халқлари тарихи музейи учун ишланган охирги ишларидан бири «Халқ кўзғолонлари ва жадиदчилик ҳаракати» (2000) деворий суратида яқингача «ёпиқ» бўлган Ўзбекистондаги 1920-30 йиллардаги миллий озодлик ҳаракатлари мавзусига мурожаат қилинганлик билан ажралиб туради. У фуқаролик ва ватанпарварлик туйғуси жаранги билан суғорилган. Деворий сурат тили кенг қамровли ва сермаъно бўлиб, қарама-қарши рангларни уйғунлаштириш орқали ўша даврлар тарихий муҳити берилади. Бу иш мавзу ва услубий жиҳатдан рангтасвир асарига яқинлиги билан аввалги деворий суратлардан ажралиб туради

Бу йиллардаги Ўзбекистон маҳобатли рангтасвири ўз ривожига кўра янги босқични эгаллайди. Услубий лойиҳада миниатюра рангтасвирининг таъсири аҳамиятли ўрин эгаллаганлиги; ватанимизнинг тарихий ва маданий ўтмиши билан боғлиқ бўлган мавзуларга мурожаат этилиши замонавий маҳобатли рангтасвир санъатининг алоҳида хусусиятлари бўлиб қолди.

Б.Жалолов чизматасвир устаси эканлигини яна бир бора намойиш этиш билан кўпчиликни ҳайратга солган бўлса, С.Алибеков ўзининг бетакрор фантазиялари билан рангли қалам имкониятларини намойиш этди.

90-йилар дастгоҳли графика ривожига рамзий-мавҳумлик ва безакдорлик услуби алоҳида таъкидланади.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг юртимизнинг қадимий тарихини ёритувчи китоб ва рисоалар кўплаб нашр этила бошланди. Бугунги кунда Ўзбекистонда ўндан ортиқ нашриётлар фаолият кўрсатмоқда. Ушбу нашриётларда, замонавий ўзбекистонлик муаллифлар

билан бир қаторда аجدодларимиз қаламига мансуб, шунингдек, хорижий муаллифларнинг асарлари ҳам чоп этилмоқда.

Тажрибали графикачи рассом Қ.Башаров Р.Киплингнинг «Маугли» китобига анъанавий реалистик услубда ўттиз тўртта рангли иллюстрациялар ишланган.

ХУЛОСА

Бугинги кунда тасвирий санъат машғулоти назариядан ёшларга таълим-тарбия беришда маданиятимиз, кадриятларимиз, миллий санъатимиз намуналаридан, ота-боболаримиз томонидан яратилган ва бутун жаҳонга машхур бўлган ажойиб санъат дурдоналаридан кенг фойдаланиш билан биргаликда, ҳозирги кунда тасвирий санъатдаги янги оқим ва йўналишларни ўргатиш, замон билан ҳамнафас таълим- тарбия бериш лозим.

Курс ишим давомида мен узим севиб танлаган ушбу “Жаҳон тасвирий санъатидаги оқимлар” мавзусида абстракт композиция номли мавзуни назарий жиҳатларини ёритиб беришга ҳаракат қилдим.

Тасвирий санъат машғулоти ва тўғаракларида нафақат янги оқим ва йўналишларни ўргатиш ўқувчиларда бадиий маданиятни шакллантириш, машхур рассом, ҳаёти ва ижодини урганишни уз ичига олади, балки, ўқувчиларга ижодкорликни, тафаккурни бадиий-эстетик дидни, фаҳм-фаросатни ўстириш, шунингдек кузатувчанлик ва ҳаётни билишга, уни ўзгартиришга, эзгуликни ёвузликдан фарқлашга бадиий эҳтиёжларини қондириш каби имконини беради.

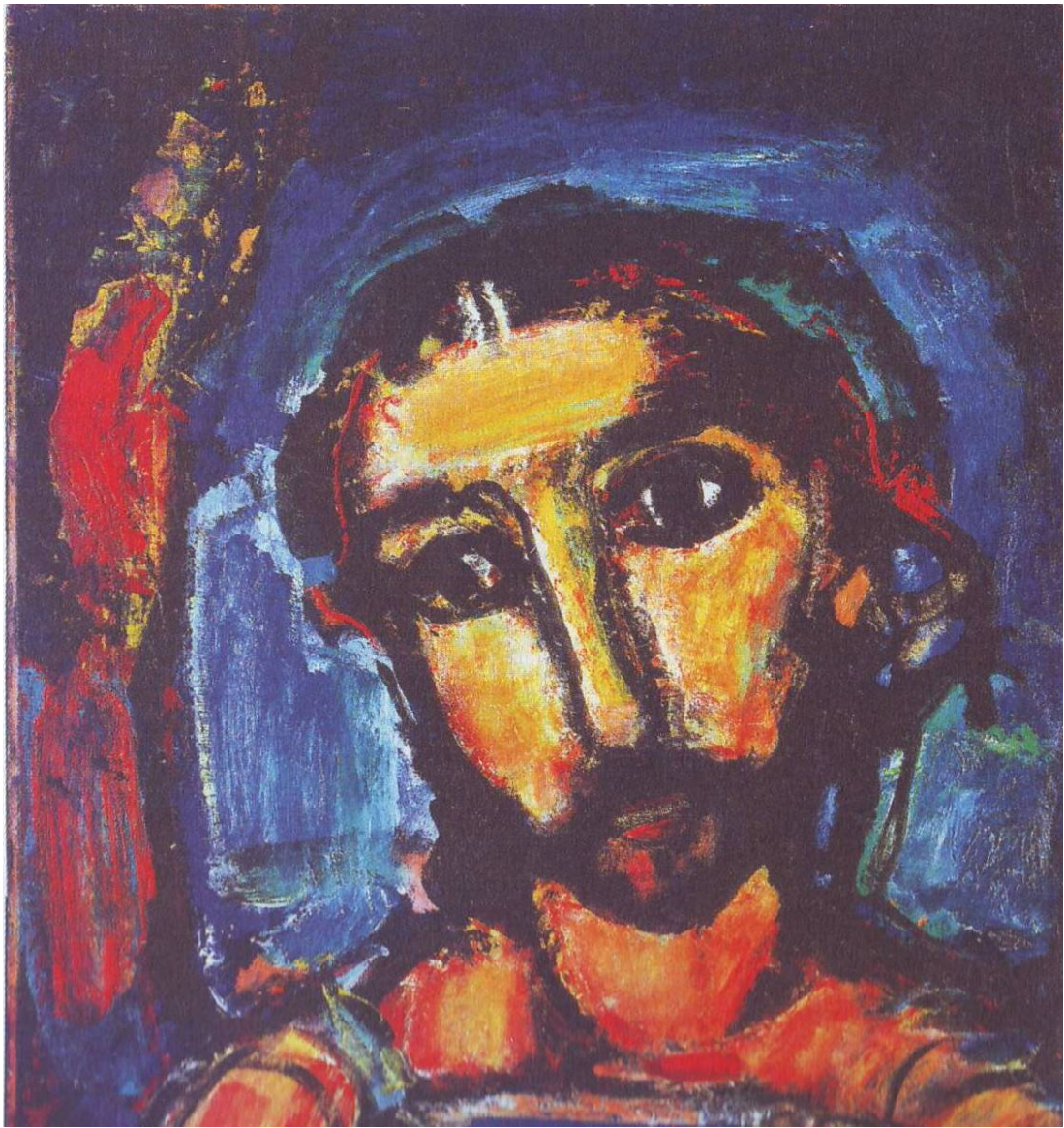
Курс ишим илмий раҳбарим билан маслахатлашиб режалаштириб олдик. Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, мавзуни танлашимдан мақсадим, фойдаланилган адабиётлар таҳлили урин олган. И-бобда Ҳозирги замон жаҳон тасвирий санъати оқим, ҳамда йўналишларнинг ривожини, Жаҳоннинг буюк рассом ва ҳайкалтарошлари ижодининг ўзига хос жиҳатлари, ИИ-бобда эса илмий иш борасида олиб борилган изланишлар ҳақида сўз юритилиб бу ҳам ўз набаида мавзу бўйича олиб борилган назарий изланишлар, Мустақиллигимизнинг дастлабки даврида рассомларнинг ижодий изланишлари, тарихий, маданий ва ахлоқий қадриятлар, янгиланиш тамойиллари, янгича бадиий талқинлари. Хулоса, мавзу бўйича рангли иллюстрациялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати мавжуд.

Адабиётлар рўйхати

1. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. // Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори.-Тошкент: Шарқ, 1997.
2. Умумий ўрта таълим мактабларида тасвирий санъат таълими концепцияси.-Тошкент, 1995.
3. Веймарн Б. В. Искусство Средней Азии.-Москва: Искусство. 1940.
4. Жадова Л. А. Современная живопись Узбекистана.-Ташкент: Гослитиздат. 1962
5. Из истории живописи Средней Азии. Сб. статей.-Ташкент: Г.Гулям, 1984.
6. История искусства зарубежных стран. Учебник для студентов.-Москва: Изобразительное искусство, 1979.-
7. Илхомова.С. Мусаввир Алишер Аликулов портретига чизгилар. ||Санъат.- 2002.-№4.-34-36 б.

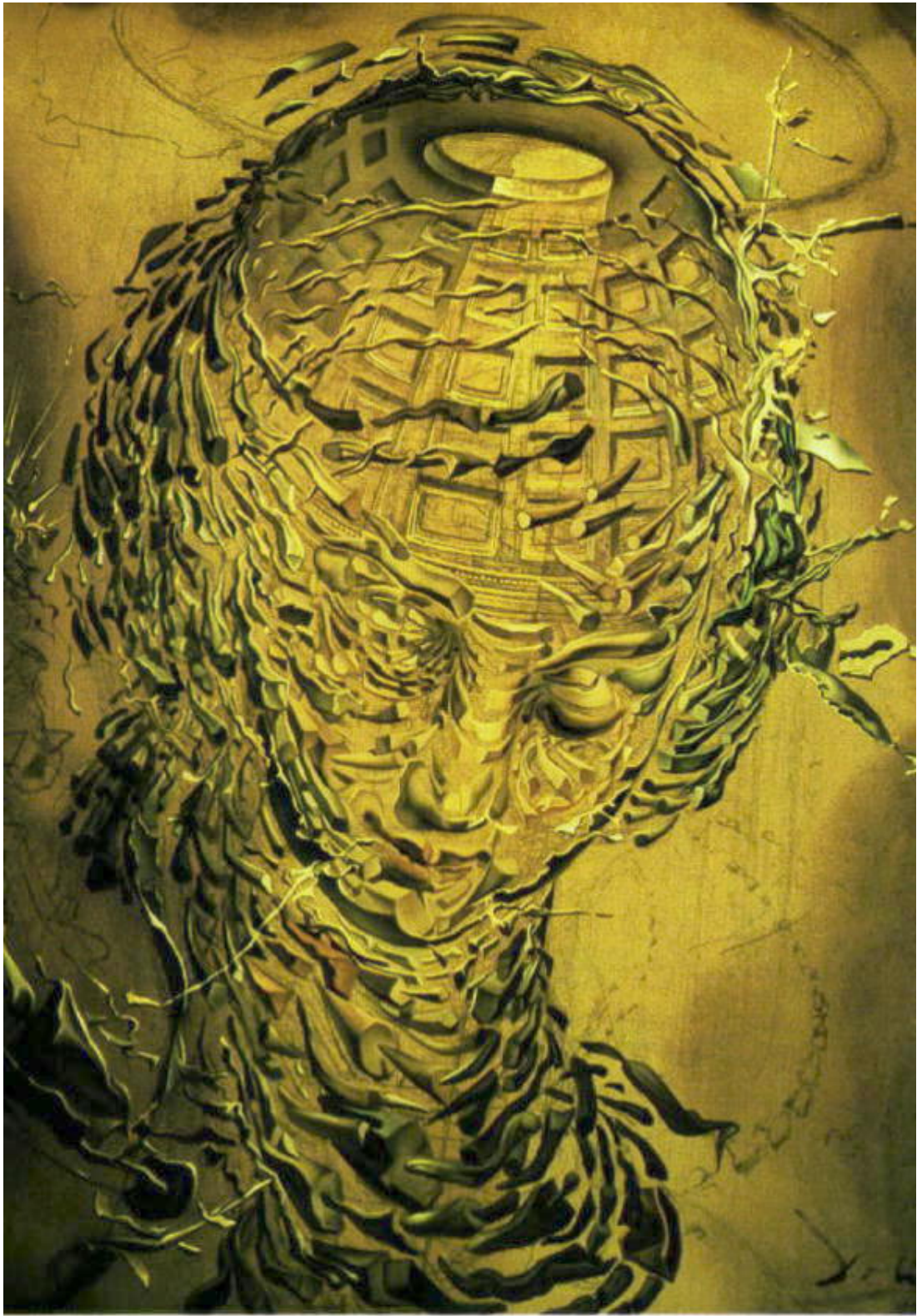
8. Каримов Х. Табиат куйчиси (Ў.Тансиқбоев).-Тошкент: ғофур. ғулом.1970.-115 б.
9. Никифоров Б. М. Павел Петрович Бенъков.-Москва: Сов художник. 1967.
10. 35.Ойдинов Н. Рассом ўқитувчилар тайёрлаш муаммолари.-Тошкент: Ўқитувчи. 1997.-215 б.
11. Ойдинов.Н. Ўзбекистон тасвирий санъати тарихидан лавҳалар.-Тошкент: Ўқитувчи, 1997.-126 б.
12. Паустовский К. Исаак Левитан. –Тошкент: Ёш Гвардия. 1985.-30 с.
13. Перепелкина П. Г. Искусство смотреть и видеть.-Москва: Просвещение. 1982.
14. Полякова Е. А., Раҳимова З.И. Шарқ миниатюраси ва адабиёти.-Тошкент: ғофур ғулом. 1987.-283 б.

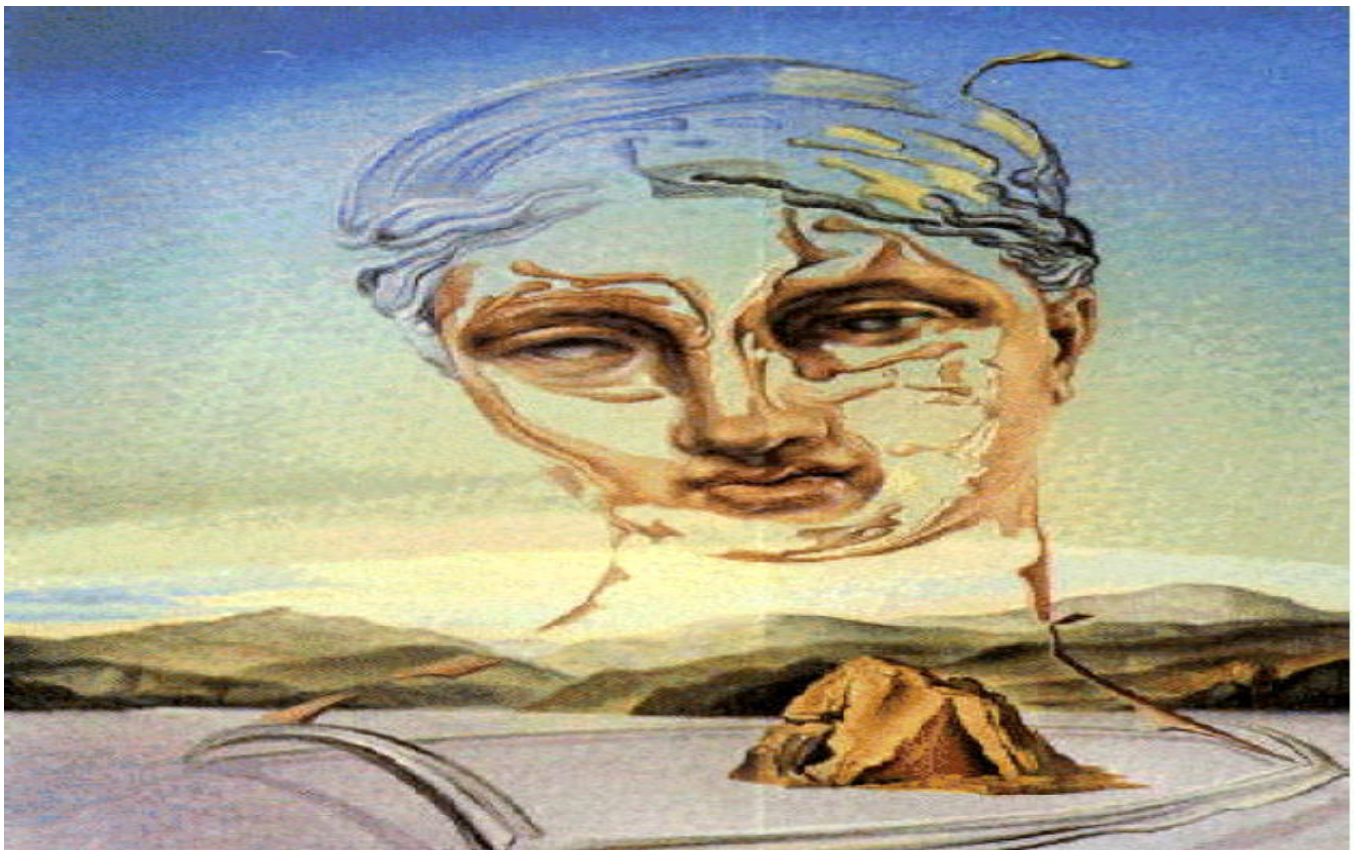
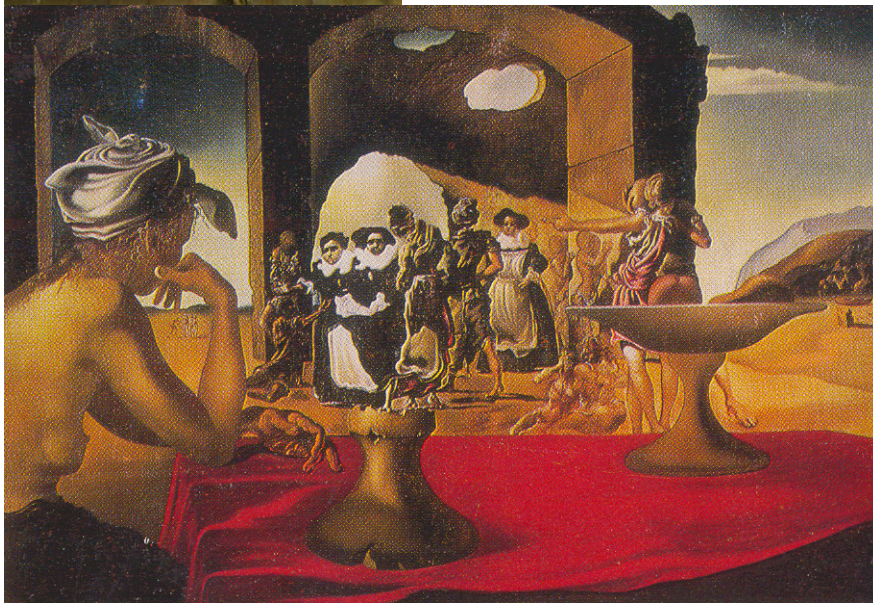
Мавзуга тегишли иллюстрациялар.

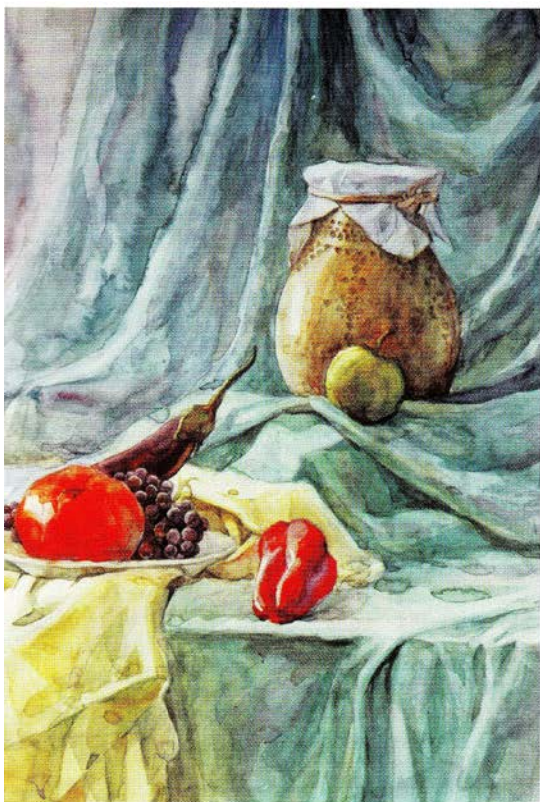

137

138

137. Oquv natyurmorti.
Respublika rassomlik kolleji.

138. Oquv natyurmorti.
Respublika rassomlik kolleji.

139. O.Qozoqov. "Gullar"
natyurmort.

139